

Podstawa programowa kształcenia ogólnego

z komentarzem

Szkoła ponadpodstawowa:
liceum ogólnokształcące, technikum
oraz branżowa szkoła I stopnia

Podstawy przedsiębiorczości

MINISTERSTWO
EDUKACJI
NARODOWEJ

Podstawa programowa kształcenia ogólnego

z komentarzem

**Szkoła ponadpodstawowa:
4-letnie liceum
5-letnie technikum**

Podstawy przedsiębiorczości

Spis treści

Preambuła podstawy programowej kształcenia ogólnego, III etap edukacyjny: 4-letnie liceum ogólnokształcące oraz 5-letnie technikum	7
Podstawa programowa przedmiotu podstawy przedsiębiorczości	14
Zakres podstawowy	14
Cele kształcenia – wymagania ogólne	14
Treści nauczania – wymagania szczegółowe	16
Warunki i sposób realizacji	21
Preambuła podstawy programowej kształcenia ogólnego, III etap edukacyjny: branżowa szkoła I stopnia	27
Podstawa programowa przedmiotu podstawy przedsiębiorczości	34
Cele kształcenia – wymagania ogólne	34
Treści nauczania – wymagania szczegółowe	36
Warunki i sposób realizacji	41
Komentarz do podstawy programowej branżowa szkoła, <i>dr Tomasz Rachwał, Zygmunt Kawecki, Wioletta Kilar, Piotr Wróbel</i>	45

Preambuła podstawy programowej kształcenia ogólnego

III etap edukacyjny: 4-letnie liceum ogólnokształcące oraz 5-letnie technikum

Kształcenie ogólne w szkole ponadpodstawowej tworzy programowo spójną całość i stanowi fundament wykształcenia, umożliwiającą zdobycie zróżnicowanych kwalifikacji zawodowych, a następnie ich doskonalenie lub modyfikowanie, otwierając proces uczenia się przez całe życie.

Celem kształcenia ogólnego w liceum ogólnokształcącym i technikum jest:

- 1) traktowanie uporządkowanej, systematycznej wiedzy jako podstawy kształtowania umiejętności;
- 2) doskonalenie umiejętności myślowo-językowych, takich jak: czytanie ze zrozumieniem, pisanie twórcze, formułowanie pytań i problemów, posługiwanie się kryteriami, uzasadnianie, wyjaśnianie, klasyfikowanie, wnioskowanie, definiowanie, posługiwanie się przykładami itp.;
- 3) rozwijanie osobistych zainteresowań ucznia i integrowanie wiedzy przedmiotowej z różnych dyscyplin;
- 4) zdobywanie umiejętności formułowania samodzielnych i przemyślanych sądów, uzasadniania własnych i cudzych sądów w procesie dialogu we wspólnocie dociekającej;
- 5) łączenie zdolności krytycznego i logicznego myślenia z umiejętnościami wyobrażeniowo-twórczymi;
- 6) rozwijanie wrażliwości społecznej, moralnej i estetycznej;
- 7) rozwijanie narzędzi myślowych umożliwiających uczniom obcowanie z kulturą i jej rozumienie;
- 8) rozwijanie u uczniów szacunku dla wiedzy, wyrabianie pasji poznawania świata i zachęcanie do praktycznego zastosowania zdobytych wiadomości.

Do najważniejszych umiejętności zdobywanych przez ucznia w trakcie kształcenia ogólnego w liceum ogólnokształcącym i technikum należą:

- 1) myślenie – rozumiane jako złożony proces umysłowy, polegający na tworzeniu nowych reprezentacji za pomocą transformacji dostępnych informacji, obejmującej interakcję wielu operacji umysłowych: wnioskowanie, abstrahowanie, rozumowanie, wyobrażanie sobie, sążenie, rozwiązywanie problemów, twórczość. Dzięki temu, że uczniowie szkoły ponadpodstawowej uczą się równocześnie różnych przedmiotów, możliwe jest rozwijanie następujących typów myślenia: analitycznego, syntetycznego, logicznego, komputacyjnego, przyczynowo-skutkowego, kreatywnego, abstrakcyjnego; zachowanie ciągłości kształcenia ogólnego rozwija zarówno myślenie percepcyjne, jak i myślenie pojęciowe. Synteza obu typów myślenia stanowi podstawę wszechstronnego rozwoju ucznia;
- 2) czytanie – umiejętność łącząca zarówno rozumienie sensów, jak i znaczeń symbolicznych wypowiedzi; kluczowa umiejętność lingwistyczna i psychologiczna prowadząca do

- rozwoju osobowego, aktywnego uczestnictwa we wspólnocie, przekazywania doświadczeń między pokoleniami;
- 3) umiejętność komunikowania się w języku ojczystym i w językach obcych, zarówno w mowie, jak i w piśmie, to podstawowa umiejętność społeczna, której podstawą jest znajomość norm językowych oraz tworzenie podstaw porozumienia się w różnych sytuacjach komunikacyjnych;
  - 4) kreatywne rozwiązywanie problemów z różnych dziedzin ze świadomym wykorzystaniem metod i narzędzi wywodzących się z informatyki, w tym programowanie;
  - 5) umiejętność sprawnego posługiwania się nowoczesnymi technologiami informacyjno-komunikacyjnymi, w tym dbałość o poszanowanie praw autorskich i bezpieczne poruszanie się w cyberprzestrzeni;
  - 6) umiejętność samodzielnego docierania do informacji, dokonywania ich selekcji, syntezy oraz wartościowania, rzetelnego korzystania ze źródeł;
  - 7) nabywanie nawyków systematycznego uczenia się, porządkowania zdobytej wiedzy i jej pogłębiania;
  - 8) umiejętność współpracy w grupie i podejmowania działań indywidualnych.

Jednym z najważniejszych zadań liceum ogólnokształcącego i technikum jest rozwijanie kompetencji językowej i kompetencji komunikacyjnej stanowiących kluczowe narzędzie poznawcze we wszystkich dyscyplinach wiedzy. Istotne w tym zakresie jest łączenie teorii i praktyki językowej. Bogacenie słownictwa, w tym poznawanie terminologii właściwej dla każdego z przedmiotów, służy rozwojowi intelektualnemu ucznia, a wspomaganie i dbałość o ten rozwój należy do obowiązków każdego nauczyciela.

Ważnym zadaniem szkoły jest przygotowanie uczniów do życia w społeczeństwie informacyjnym. Nauczyciele wszystkich przedmiotów powinni stwarzać uczniom warunki do nabywania umiejętności wyszukiwania, porządkowania i wykorzystywania informacji z różnych źródeł oraz dokumentowania swojej pracy, z uwzględnieniem prawidłowej kompozycji tekstu i zasad jego organizacji, z zastosowaniem technologii informacyjno-komunikacyjnych.

Realizację powyższych celów powinna wspomagać dobrze wyposażona biblioteka szkolna, dysponująca aktualnymi zbiorami, zarówno w postaci księgozbioru, jak i w postaci zasobów multimedialnych. Nauczyciele wszystkich przedmiotów powinni odwoływać się do zasobów biblioteki szkolnej i współpracować z nauczycielami bibliotekarzami w celu wszechstronnego przygotowania uczniów do samokształcenia i świadomego wyszukiwania, selekcjonowania i wykorzystywania informacji.

Ponieważ środki społecznego przekazu odgrywają coraz większą rolę, zarówno w życiu społecznym, jak i indywidualnym, każdy nauczyciel powinien poświęcić dużo uwagi edukacji medialnej, czyli wychowaniu uczniów do właściwego odbioru i wykorzystania mediów.

Ważnym celem działalności szkoły jest skuteczne nauczanie języków obcych. Bardzo ważne jest dostosowanie zajęć do poziomu przygotowania ucznia, które uzyskał na wcześniejszych etapach edukacyjnych.

Ważnym zadaniem szkoły jest także edukacja zdrowotna, której celem jest rozwijanie u uczniów postawy dbałości o zdrowie własne i innych ludzi oraz umiejętności tworzenia środowiska sprzyjającego zdrowiu.

W procesie kształcenia ogólnego szkoła kształtuje u uczniów postawy sprzyjające ich dalszemu rozwojowi indywidualnemu i społecznemu, takie jak: uczciwość, wiarygodność, odpowiedzialność, wytrwałość, poczucie własnej wartości, szacunek dla innych ludzi, ciekawość poznawcza, kreatywność, przedsiębiorczość, kultura osobista, gotowość do uczestnictwa w kulturze, podejmowania inicjatyw oraz do pracy zespołowej. W rozwoju społecznym bardzo ważne jest kształtowanie postawy obywatelskiej, postawy poszanowania tradycji i kultury własnego narodu, a także postawy poszanowania dla innych kultur i tradycji.

Kształcenie i wychowanie w liceum ogólnokształcącym i technikum sprzyja rozwijaniu postaw obywatelskich, patriotycznych i społecznych uczniów. Zadaniem szkoły jest wzmacnianie poczucia tożsamości narodowej, etnicznej i regionalnej, przywiązania do historii i tradycji narodowych, przygotowanie i zachęcanie do podejmowania działań na rzecz środowiska szkolnego i lokalnego, w tym do angażowania się w wolontariat. Szkoła dba o wychowanie młodzieży w duchu akceptacji i szacunku dla drugiego człowieka, kształtuje postawę szacunku dla środowiska przyrodniczego, motywuje do działań na rzecz ochrony środowiska oraz rozwija zainteresowanie ekologią.

Duże znaczenie dla rozwoju młodego człowieka oraz jego sukcesów w dorosłym życiu ma nabywanie kompetencji społecznych, takich jak: komunikacja i współpraca w grupie, w tym w środowiskach wirtualnych, udział w projektach zespołowych lub indywidualnych oraz organizacja i zarządzanie projektami.

Strategia uczenia się przez całe życie wymaga umiejętności podejmowania ważnych decyzji, poczynając od wyboru szkoły ponadpodstawowej, kierunku studiów lub konkretnej specjalizacji zawodowej, poprzez decyzje o wyborze miejsca pracy, sposobie podnoszenia oraz poszerzania swoich kwalifikacji, aż do ewentualnych decyzji o zmianie zawodu. I te umiejętności kształtowane będą w szkole ponadpodstawowej.

Przedmioty w liceum ogólnokształcącym i technikum mogą być nauczane w zakresie podstawowym lub w zakresie rozszerzonym:

- 1) tylko w zakresie podstawowym – przedmioty: muzyka, plastyka, podstawy przedsiębiorczości, wychowanie fizyczne, edukacja dla bezpieczeństwa, wychowanie do życia w rodzinie, etyka;
- 2) w zakresie podstawowym i w zakresie rozszerzonym: język polski, język obcy

nowożytny, matematyka, język mniejszości narodowej lub etnicznej oraz język regionalny – język kaszubski, historia, wiedza o społeczeństwie, geografia, biologia, chemia, filozofia, fizyka, informatyka;

- 3) tylko w zakresie rozszerzonym – przedmioty: historia muzyki, historia sztuki, język łaciński i kultura antyczna.

Szkoła ma stwarzać uczniom warunki do nabywania wiedzy i umiejętności potrzebnych do rozwiązywania problemów z wykorzystaniem metod i technik wywodzących się z informatyki, w tym logicznego i algorytmicznego myślenia, programowania, posługiwania się aplikacjami komputerowymi, wyszukiwania i wykorzystywania informacji z różnych źródeł, posługiwania się komputerem i podstawowymi urządzeniami cyfrowymi oraz stosowania tych umiejętności na zajęciach z różnych przedmiotów, m.in. do pracy nad tekstem, wykonywania obliczeń, przetwarzania informacji i jej prezentacji w różnych postaciach.

Każda sala lekcyjna powinna mieć dostęp do internetu, uczniowie i nauczyciele powinni mieć zapewniony dostęp do pracowni stacjonarnej lub mobilnej oraz możliwość korzystania z własnego sprzętu. Wszystkie pracownie powinny być wyposażone w monitor interaktywny (z wbudowanym komputerem i oprogramowaniem) lub zestaw: komputer, projektor i tablica interaktywna lub ekran.

Szkoła ma również przygotowywać uczniów do dokonywania świadomych i odpowiedzialnych wyborów w trakcie korzystania z zasobów dostępnych w internecie, krytycznej analizy informacji, bezpiecznego poruszania się w przestrzeni cyfrowej, w tym nawiązywania i utrzymywania opartych na wzajemnym szacunku relacji z innymi użytkownikami sieci.

Szkoła oraz poszczególni nauczyciele podejmują działania mające na celu zindywidualizowane wspomaganie rozwoju każdego ucznia, stosownie do jego potrzeb i możliwości.

Uczniom z niepełnosprawnościami szkoła zapewnia optymalne warunki pracy. Wybór form indywidualizacji nauczania powinien wynikać z rozpoznania potencjału każdego ucznia. Zatem nauczyciel powinien tak dobierać zadania, aby z jednej strony nie przerastały one możliwości ucznia (uniemożliwiały osiągnięcie sukcesu), a z drugiej nie powodowały obniżenia motywacji do radzenia sobie z wyzwaniami.

Bardzo istotna jest edukacja zdrowotna, która prowadzona konsekwentnie i umiejętnie będzie przyczyniać się do poprawy kondycji zdrowotnej społeczeństwa oraz pomyślności ekonomicznej państwa.

Zastosowanie metody projektu, oprócz wspierania w nabywaniu opisanych wyżej kompetencji, pomaga również rozwijać u uczniów przedsiębiorczość i kreatywność oraz umożliwia stosowanie w procesie kształcenia innowacyjnych rozwiązań programowych, organizacyjnych lub metodycznych.

Opis wiadomości i umiejętności zdobytych przez ucznia w szkole ponadpodstawowej jest przedstawiany w języku efektów uczenia się, zgodnie z Polską Ramą Kwalifikacji¹.

Działalność edukacyjna szkoły określona jest przez:

- 1) szkolny zestaw programów nauczania;
- 2) program wychowawczo-profilaktyczny szkoły.

Szkolny zestaw programów nauczania oraz program wychowawczo-profilaktyczny szkoły tworzą spójną całość i muszą uwzględniać wszystkie wymagania opisane w podstawie programowej. Ich przygotowanie i realizacja są zadaniem zarówno całej szkoły, jak i każdego nauczyciela.

Obok zadań wychowawczych i profilaktycznych nauczyciele wykonują również działania opiekuńcze odpowiednio do istniejących potrzeb.

Działalność wychowawcza szkoły należy do podstawowych celów polityki oświatowej państwa. Wychowanie młodego pokolenia jest zadaniem rodziny i szkoły, która w swojej działalności musi uwzględniać wolę rodziców, ale także i państwa, do którego obowiązków należy stwarzanie właściwych warunków wychowania. Zadaniem szkoły jest ukierunkowanie procesu wychowawczego na wartości, które wyznaczają cele wychowania i kryteria jego oceny. Wychowanie ukierunkowane na wartości zakłada przede wszystkim podmiotowe traktowanie ucznia, a wartości skłaniają człowieka do podejmowania odpowiednich wyborów czy decyzji. W realizowanym procesie dydaktyczno-wychowawczym szkoła podejmuje działania związane z miejscami ważnymi dla pamięci narodowej, formami upamiętniania postaci i wydarzeń z przeszłości, najważniejszymi świętami narodowymi i symbolami państwowymi.

W czteroletnim liceum ogólnokształcącym i pięcioletnim technikum są realizowane następujące przedmioty:

- 1) język polski;
- 2) język obcy nowożytny;
- 3) filozofia;
- 4) język łaciński i kultura antyczna;
- 5) muzyka;
- 6) historia muzyki;
- 7) plastyka;

---

¹ Ustawa z dnia 22 grudnia 2015 r. o Zintegrowanym Systemie Kwalifikacji (Dz. U. z 2017 r. poz. 986 i 1475).

- 8) historia sztuki;
- 9) historia;
- 10) wiedza o społeczeństwie;
- 11) geografia;
- 12) podstawy przedsiębiorczości;
- 13) biologia;
- 14) chemia;
- 15) fizyka;
- 16) matematyka;
- 17) informatyka;
- 18) wychowanie fizyczne;
- 19) edukacja dla bezpieczeństwa;
- 20) wychowanie do życia w rodzinie²⁾;
- 21) etyka;
- 22) język mniejszości narodowej lub etnicznej³⁾;
- 23) język regionalny – język kaszubski³⁾.

Podstawy przedsiębiorczości

Zmieniająca się dynamicznie gospodarka i jej otoczenie rynkowe, społeczne, polityczne i kulturowe sprawiają, że podstawowa edukacja ekonomiczna, przygotowująca młodego człowieka do przedsiębiorczego, a zarazem akceptowalnego pod względem moralnym życia w ewoluującym świecie, powinna dokonywać się poprzez kształtowanie aktywnych uczestników gospodarki rynkowej. Uczniowie szkół ponadpodstawowych, wkraczając w dorosłość, znajdują się w warunkach presji konkurencyjnej oraz zróżnicowanych wymagań rynku pracy. Powinni więc posiadać podstawową wiedzę nie tylko z zakresu nauk ścisłych, przyrodniczych i humanistycznych, ale także społecznych, a zwłaszcza ekonomicznych. Wiedza ta daje podstawy do kształtowania umiejętności oraz postaw przedsiębiorczych potrzebnych do funkcjonowania we współczesnej, globalnie uwarunkowanej gospodarce.

Przedmiot podstawy przedsiębiorczości stanowi zatem syntezę wybranych celowo elementów wiedzy z zakresu ekonomii, zarządzania i finansów, wzbogaconej elementami geografii społeczno-ekonomicznej, politologii, socjologii, psychologii oraz prawa. W ramach lekcji podstaw przedsiębiorczości uczniowie zapoznają się z podstawowymi kategoriami, mechanizmami i procesami ekonomicznymi oraz ich uwarunkowaniami instytucjonalnymi,

---

² Sposób nauczania przedmiotu wychowanie do życia w rodzinie określają przepisy wydane na podstawie art. 4 ust. 3 ustawy z dnia 7 stycznia 1993 r. o planowaniu rodziny, ochronie płodu ludzkiego i warunkach dopuszczalności przerywania ciąży (Dz. U. poz. 78, z 1995 r. poz. 334, z 1996 r. poz. 646, z 1997 r. poz. 943 i poz. 1040, z 1999 r. poz. 32 oraz z 2001 r. poz. 1792).

³ Przedmiot język mniejszości narodowej lub etnicznej oraz przedmiot język regionalny – język kaszubski jest realizowany w szkołach (oddziałach) z nauczaniem języka mniejszości narodowych lub etnicznych oraz języka regionalnego – języka kaszubskiego, zgodnie z przepisami wydanymi na podstawie art. 13 ust. 3 ustawy z dnia 7 września 1991 r. o systemie oświaty (Dz. U. z 2017 r. poz. 2198, 2203 i 2361).

behawioralnymi, kulturowymi i rynkowymi. Postawy przedsiębiorcze i wspierające je umiejętności powinny zatem pośrednio z tej wiedzy wynikać. W procesie kształcenia uczniowie dowiadują się, jak – realizując indywidualne cele ekonomiczne – być przedsiębiorczym, a zarazem społecznie odpowiedzialnym w swoich dążeniach i działaniach.

Przy przyjęciu powyższych założeń edukacyjnych jednym z głównych celów dydaktycznych przedmiotu jest przygotowanie uczniów do planowania swojej przyszłości oraz do aktywności zawodowej w roli pracowników najemnych lub osób prowadzących własną działalność gospodarczą. Uczniowie podczas edukacji w szkole ponadpodstawowej nabywają zdolność do czynności prawnych oraz podejmują świadome działania i ważne decyzje w odniesieniu do swojej kariery zawodowej. Podstawa programowa sprzyja więc przygotowaniu uczniów do aktywności społecznej i gospodarczej, a także do życia rodzinnego w znaczeniu ekonomicznym, dając podstawowe umiejętności konkurencyjnych zachowań na rynku, w tym ponoszenia konsekwencji swoich decyzji.

Zakres przedmiotu jest zgodny z powszechnie przyjmowaną definicją przedsiębiorczości jako kompetencji kluczowej. Uzasadnia to konieczność przyjęcia jego szeroko zakrojonej koncepcji, w której dzięki wyposażeniu uczniów w wiedzę ekonomiczną i finansową kształtuje się ich umiejętności elastycznego zachowania na rynku pracy i zarządzania oraz rozwija cechy przywódcze. Niezmiernie ważne jest także kształtowanie u uczniów szacunku do wartości będących fundamentem gospodarki rynkowej i społecznie odpowiedzialnego biznesu, a także postaw etycznych i gotowości do ich przestrzegania w życiu zawodowym i społecznym. Lekcje podstaw przedsiębiorczości wspierają uczniów w samorozwoju oraz chęci inwestowania w siebie i uczenia się przez całe życie, w sytuacji dynamicznie zmieniających się warunków otoczenia i rozwoju gospodarki opartej na wiedzy. Takie szerokie ujęcie przedmiotu jest wyzwaniem edukacyjnym zarówno dla uczniów, jak i dla nauczycieli. Za konieczne w procesie kształcenia uznano nabywanie przez uczniów wiedzy oraz kształtowanie umiejętności i postaw dotyczących: funkcjonowania gospodarki rynkowej, rynku finansowego, rynku pracy oraz przedsiębiorstwa.

Podstawa programowa przedmiotu podstawy przedsiębiorczości

III etap edukacyjny: 4-letnie liceum ogólnokształcące oraz 5-letnie technikum

Zakres podstawowy

Cele kształcenia – wymagania ogólne

- I. Wiedza.
  1. Poznanie elementarnych pojęć z zakresu podstaw przedsiębiorczości.
  2. Rozumienie istoty przedsiębiorczości oraz poznanie jej roli w gospodarce i życiu człowieka.
  3. Wyjaśnianie mechanizmów funkcjonowania gospodarki rynkowej, powiązań między jej podmiotami oraz poznanie roli państwa w procesach gospodarczych.
  4. Zaznajomienie się z prawami i instytucjami chroniącymi konsumenta.
  5. Rozumienie roli pieniądza, rynków i instytucji finansowych w gospodarce, funkcjonowaniu przedsiębiorstw i życiu człowieka.
  6. Poznanie rodzajów podatków, ich wpływu na budżety państwa, przedsiębiorstw i gospodarstw domowych.
  7. Dostrzeganie znaczenia ubezpieczeń w działalności gospodarczej i życiu człowieka.
  8. Rozumienie funkcjonowania rynku pracy, zasad aktywnego poszukiwania pracy, przygotowania się do rozmowy kwalifikacyjnej, poznanie praw oraz obowiązków pracownika i pracodawcy.
  9. Poznanie zasad funkcjonowania przedsiębiorstwa w gospodarce rynkowej, form organizacyjno-prawnych, innowacyjnych modeli biznesowych i procedury rejestracji działalności gospodarczej.
  10. Rozumienie zasad zarządzania, roli marketingu oraz społecznej odpowiedzialności w funkcjonowaniu przedsiębiorstwa.
- II. Umiejętności i stosowanie wiedzy w praktyce.
  1. Wyszukiwanie informacji z różnych źródeł, ich selekcja i analizowanie.
  2. Stosowanie w praktyce kluczowych pojęć związanych z przedsiębiorczością.
  3. Podejmowanie przemyślanych decyzji na podstawie wskaźników ekonomicznych oraz samodzielne obserwacje zjawisk zachodzących w gospodarce.
  4. Odpowiedzialne gospodarowanie pieniędzmi, analizowanie, ocenianie i świadome korzystanie z usług finansowych oraz inwestowanie kapitału z wykorzystaniem wiedzy na temat praw klienta usług finansowych.
  5. Podejmowanie niezależnych, odpowiedzialnych decyzji finansowych w odniesieniu do własnych zasobów.
  6. Podnoszenie kompetencji osobistych i społecznych niezbędnych na rynku pracy oraz wzmocnienie motywacji do pracy.

7. Analizowanie oferty rynku pracy, sporządzanie dokumentów aplikacyjnych, dokonywanie autoprezentacji oraz korzystne prezentowanie się podczas rozmowy kwalifikacyjnej.
8. Rozróżnianie skutków wynikających z nawiązania i rozwiązania stosunku pracy oraz wykonywania czynności na podstawie umów cywilnoprawnych i analizowanie przepisów Kodeksu pracy.
9. Analizowanie otoczenia przedsiębiorstwa, w tym rynku, na którym działa.
10. Projektowanie działań w zakresie zakładania własnego przedsiębiorstwa lub podejmowania innych przedsięwzięć o charakterze społeczno-ekonomicznym.
11. Przygotowanie do prowadzenia własnej działalności gospodarczej.
12. Efektywne uczestniczenie w pracy zespołowej z wykorzystaniem umiejętności w zakresie komunikacji interpersonalnej oraz wdrażanie zasad skutecznego przywództwa w organizacji.
13. Rozpoznawanie działań etycznych i nieetycznych w życiu gospodarczym oraz przejawów społecznej odpowiedzialności biznesu.

III. Kształtowanie postaw.

1. Wykorzystanie zdobytej wiedzy ekonomicznej do rozwijania własnej postawy przedsiębiorczej jako jednego z podstawowych warunków aktywnego uczestnictwa w życiu społeczno-gospodarczym, w tym skutecznego wykonywania pracy najemnej i prowadzenia własnej działalności gospodarczej.
2. Korzystanie z szans pojawiających się na rynku, podejmowanie inicjatywy, pomysłowość oraz zdolność do pokonywania barier wewnętrznych i zewnętrznych.
3. Docenianie postaw przedsiębiorczych w życiu codziennym, gotowość do czynnego uczestnictwa w życiu społeczno-gospodarczym kraju oraz współodpowiedzialność za jego rozwój.
4. Docenianie roli przedsiębiorców budujących w sposób odpowiedzialny konkurencyjną gospodarkę oraz dostrzeganie znaczenia wolności gospodarczej i własności prywatnej jako filarów gospodarki rynkowej.
5. Przyjmowanie postaw patriotyzmu gospodarczego, rozumianego jako odpowiedzialność konsumentów i ludzi biznesu za dobrobyt gospodarczy i społeczny kraju.
6. Dostrzeganie konsekwencji działań nieetycznych związanych z finansami, w tym obowiązkami podatkowymi.
7. Kształtowanie w sobie odpowiedzialnych postaw jako przyszłych pracowników i pracodawców oraz należytego wypełnienia obowiązków, a także sprawiedliwego, opartego na prawości i dążeniu do prawdy traktowania pracowników.
8. Kształtowanie proaktywności, odpowiedzialności za siebie i innych oraz umiejętnego godzenia własnego dobra z dobrem innych ludzi.
9. Zainteresowanie prowadzeniem własnej działalności gospodarczej oraz motywacja do ciągłego samorozwoju i inwestowania w siebie.

10. Kształtowanie postawy otwartości i szacunku do innych osób oraz zdolności podejmowania dialogu i współpracy.
11. Przyjmowanie postaw etycznych, społecznej solidarności i odpowiedzialności w życiu gospodarczym.

Treści nauczania – wymagania szczegółowe

- I. Gospodarka rynkowa: przedsiębiorczość w gospodarce rynkowej, gospodarka nakazowo-rozdzielcza (centralnie planowana) i rynkowa, rodzaje rynków, podmioty gospodarki rynkowej, struktury rynkowe, mechanizm rynkowy, fazy cyklu koniunkturalnego, rola państwa w gospodarce, konsument na rynku. Uczeń:
  - 1) identyfikuje cechy człowieka o postawie przedsiębiorczej, rozpoznaje je u siebie oraz określa związek zachowania się osoby przedsiębiorczej z szansami, jakie stwarza gospodarka rynkowa;
  - 2) rozumie rolę umiejętności w zakresie komunikacji interpersonalnej jako elementu postawy przedsiębiorczej oraz stosuje różne formy komunikacji werbalnej i niewerbalnej we współdziałaniu z innymi uczestnikami rynku;
  - 3) dostrzega znaczenie przedsiębiorczości, w tym innowacyjności i kreatywności w życiu osobistym i rozwoju społeczno-gospodarczym w skali lokalnej, regionalnej, krajowej i globalnej;
  - 4) na tle cech gospodarki nakazowo-rozdzielczej (centralnie planowanej) wykazuje zalety gospodarki opartej na mechanizmie rynkowym, doceniając fundamentalne wartości, na jakich się opiera (wolność gospodarcza, prywatna własność);
  - 5) analizuje funkcje rynku i rozróżnia rodzaje rynków;
  - 6) charakteryzuje podmioty gospodarki rynkowej, w tym gospodarstwa domowe i przedsiębiorstwa, określa zależności między nimi, rozróżnia struktury rynkowe: monopol, oligopol, konkurencja monopolistyczna, konkurencja doskonała oraz dostrzega negatywne skutki ograniczonej konkurencji na rynku;
  - 7) wyjaśnia prawo popytu i podaży, posługując się wykresami uwzględniającymi zmianę ceny oraz charakteryzuje czynniki wpływające na popyt i podaż;
  - 8) opisuje zachowania gospodarki w kolejnych fazach cyklu koniunkturalnego, charakteryzuje narzędzia oddziaływania państwa na gospodarkę oraz dyskutuje na temat metod przeciwdziałania zjawiskom kryzysowym w gospodarce krajowej i światowej;
  - 9) wyróżnia podstawowe źródła wpływów i kierunki wydatków budżetu państwa oraz wyjaśnia wpływ deficytu budżetowego i długu publicznego na funkcjonowanie gospodarki;
  - 10) charakteryzuje organizacje i instytucje prokonsumenckie, w tym rzecznika konsumenta i Urząd Ochrony Konkurencji i Konsumentów oraz wyjaśnia zakres ich działania na podstawie materiałów źródłowych;

11) postępując się prawami przysługującymi konsumentom, określa drogę ich egzekwowania, w tym zasady składania reklamacji oraz dostrzega możliwość skorzystania z pozasądowych metod rozwiązywania sporów konsumenckich.

II. Rynek finansowy: pieniądź i jego obieg, instytucje rynku finansowego, formy inwestowania, bank centralny i polityka pieniężna, bankowość komercyjna i spółdzielcza, podatki, ubezpieczenia, umowy bankowe i ubezpieczeniowe, ochrona klienta usług finansowych, etyka w finansach. Uczeń:

- 1) omawia funkcje i formy pieniądza oraz jego obieg w gospodarce;
- 2) charakteryzuje instytucje rynku finansowego w Polsce (Narodowy Bank Polski, Komisja Nadzoru Finansowego, Rzecznik Finansowy, Giełda Papierów Wartościowych w Warszawie, Bankowy Fundusz Gwarancyjny, banki komercyjne i spółdzielcze, spółdzielcze kasy oszczędnościowo-kredytowe, towarzystwa funduszy inwestycyjnych, Ubezpieczeniowy Fundusz Gwarancyjny, zakłady ubezpieczeń, podmioty świadczące usługi płatnicze) oraz objaśnia ich znaczenie w funkcjonowaniu gospodarki narodowej, przedsiębiorstw i życiu człowieka;
- 3) rozróżnia formy oszczędzania i inwestowania, ocenia je z punktu widzenia ryzyka i przewidywanych zysków oraz przeprowadza symulowaną inwestycję w wybraną formę;
- 4) charakteryzuje rodzaje papierów wartościowych oraz objaśnia mechanizm inwestowania na giełdzie papierów wartościowych na przykładzie Giełdy Papierów Wartościowych w Warszawie;
- 5) dyskutuje nad wyborem rodzaju funduszu inwestycyjnego, uwzględniając potencjalne zyski oraz ryzyko wystąpienia strat;
- 6) dostrzega konieczność wczesnego rozpoczęcia systematycznego oszczędzania i inwestowania środków finansowych na emeryturę;
- 7) identyfikuje najważniejsze funkcje i zadania Narodowego Banku Polskiego, charakteryzuje instrumenty polityki pieniężnej oraz omawia rolę Rady Polityki Pieniężnej w realizacji celu inflacyjnego poprzez kształtowanie stóp procentowych;
- 8) analizuje oferty usług banków komercyjnych i spółdzielczych oraz spółdzielczych kas oszczędnościowo-kredytowych w zakresie kont osobistych, kart płatniczych, lokat terminowych, kredytów i pożyczek oraz oferty pozabankowych instytucji pożyczkowych, uwzględniając realną stopę procentową, a także dostrzega zagrożenia i rozumie zasady bezpieczeństwa przy korzystaniu z bankowości elektronicznej;
- 9) identyfikuje rodzaje podatków według różnych kryteriów oraz wyjaśnia ich wpływ na gospodarkę kraju, przedsiębiorstwa i gospodarstwa domowe;
- 10) wyjaśnia zasady składania rocznej deklaracji i obliczania podatku dochodowego od osób fizycznych;

- 11) formułuje argumenty za i przeciw stosowaniu podatku dochodowego progresywnego i liniowego;
  - 12) charakteryzuje rodzaje ubezpieczeń według różnych kryteriów i porównuje oferty zakładów ubezpieczeń na przykładzie ubezpieczenia nieruchomości lub pojazdów mechanicznych, ze szczególnym uwzględnieniem relacji zakresów ochrony oraz sum ubezpieczeń do wysokości składki;
  - 13) krytycznie analizuje przykładową umowę kredytu lub pożyczki;
  - 14) analizuje zapisy ogólnych warunków ubezpieczenia na przykładzie ubezpieczenia na życie lub ubezpieczenia od następstw nieszczęśliwych wypadków, identyfikując wyłączenia w treści umów ubezpieczeniowych i przedstawiając ograniczenia odpowiedzialności zakładu ubezpieczeń;
  - 15) formułuje reklamację do instytucji rynku finansowego i pisze skargę do Rzecznika Finansowego na przykładzie wybranego produktu finansowego;
  - 16) jest świadomy, że należy korzystać z różnorodnych i wiarygodnych źródeł informacji przed podjęciem decyzji finansowych;
  - 17) ocenia przykłady praktyk i zachowań etycznych oraz nieetycznych na rynku finansowym.
- III. Rynek pracy: mierniki i wskaźniki, popyt i podaż na rynku pracy, kariera zawodowa, poszukiwanie pracy, rozmowa kwalifikacyjna, formy zatrudnienia, systemy płac, prawa i obowiązki pracownika i pracodawcy, bhp i organizacja pracy, Państwowa Inspekcja Pracy, związki zawodowe, etyka w pracy. Uczeń:
- 1) analizuje podstawowe mierniki i wskaźniki rynku pracy, w tym współczynnik aktywności zawodowej, wskaźnik zatrudnienia i stopę bezrobocia;
  - 2) wyjaśnia mechanizm popytu i podaży na rynku pracy oraz identyfikuje czynniki wpływające na równowagę na rynku pracy;
  - 3) rozpoznaje motywy aktywności zawodowej człowieka oraz analizuje szanse i możliwości rozwoju własnej kariery zawodowej, dostrzegając rolę procesu uczenia się przez całe życie;
  - 4) rozróżnia metody poszukiwania pracy oraz ocenia ich przydatność i efektywność z punktu widzenia własnej ścieżki rozwoju zawodowego;
  - 5) analizuje własne kompetencje i możliwości zdobycia doświadczenia zawodowego w formie wolontariatu, praktyk lub stażu oraz znalezienia pracy na rynku lokalnym, regionalnym, krajowym i międzynarodowym;
  - 6) opracowuje dokumenty aplikacyjne dotyczące konkretnej oferty pracy;
  - 7) przygotowuje się do rozmowy kwalifikacyjnej i uczestniczy w niej w warunkach symulowanych, eksponując swoje zalety oraz dostrzega podstawowe błędy popełniane podczas rozmowy;
  - 8) rozróżnia formy zatrudnienia i rodzaje umów o pracę, określa korzyści z wyboru konkretnej formy i umowy oraz wymienia sposoby rozwiązywania stosunku pracy;

- 9) charakteryzuje różne systemy płac, rodzaje i formy wynagrodzeń oraz identyfikuje koszty płacy i oblicza wynagrodzenie netto;
- 10) analizuje prawa i obowiązki pracownika (w tym młodocianego) i pracodawcy oraz omawia specyfikę zatrudnienia osób niepełnosprawnych;
- 11) na podstawie analizy przepisów Kodeksu pracy wymienia rodzaje urlopów przysługujące pracownikowi;
- 12) przedstawia zasady dobrej organizacji oraz bezpieczeństwa i higieny pracy na przykładzie konkretnego stanowiska;
- 13) dostrzega rolę Państwowej Inspekcji Pracy oraz związków zawodowych w ochronie praw pracowniczych, ocenia zachowania etyczne i nieetyczne zarówno pracodawcy, jak i pracowników oraz rozpoznaje przejawy mobbingu i konsekwencje zatrudniania bez umowy.

IV. Przedsiębiorstwo: klasyfikacje przedsiębiorstw, biznesplan, otoczenie przedsiębiorstwa, formy organizacyjno-prawne, procedury rejestracji i likwidacji, źródła finansowania działalności, analiza rynku, zarządzanie przedsiębiorstwem, praca zespołowa, marketing, wynik finansowy, formy opodatkowania, księgowość, negocjacje, etyka w biznesie i społeczna odpowiedzialność przedsiębiorstw, funkcjonowanie przedsiębiorstwa. Uczeń:

- 1) klasyfikuje przedsiębiorstwa wg kryteriów rodzaju prowadzonej działalności, wielkości i formy własności oraz charakteryzuje innowacyjne modele biznesu, w tym startupy;
- 2) uzasadnia przydatność sporządzania i przedstawia strukturę biznesplanu oraz objaśnia poszczególne jego elementy;
- 3) inspirując się doświadczeniami własnymi i znanych przedsiębiorców oraz bazując na zebranych informacjach z rynku, znajduje pomysł na własną działalność gospodarczą lub przedsięwzięcie społeczne, oceniając go pod względem innowacyjności;
- 4) sporządza w postaci biznesplanu projekt własnego przedsiębiorstwa lub innego przedsięwzięcia o charakterze społeczno-ekonomicznym oraz przedstawia go w formie pisemnej albo w postaci prezentacji;
- 5) analizuje mikro- i makrootoczenie przedsiębiorstwa, identyfikuje mocne i słabe strony oraz szanse i zagrożenia projektowanego przedsięwzięcia, wybierając jego lokalizację;
- 6) charakteryzuje podstawowe formy organizacyjno-prawne przedsiębiorstw (indywidualna działalność gospodarcza, spółka cywilna, spółki prawa handlowego) i przedsiębiorczości społecznej (w tym spółdzielnia pracy, spółdzielnia socjalna, stowarzyszenie, fundacja) oraz uwzględniając odpowiedzialność prawną i majątkową właścicieli, dobiera formę do projektowanego przedsiębiorstwa lub przedsięwzięcia;
- 7) przedstawia procedury związane z rejestracją indywidualnej działalności gospodarczej i jej likwidacją;

- 8) znajduje możliwości finansowania działalności gospodarczej lub projektowanego przedsięwzięcia (w tym ze środków instytucji finansowych, urzędów pracy, funduszy unijnych i *venture capital*, „aniołów biznesu”) oraz określa funkcje inkubatorów przedsiębiorczości w powstawaniu i rozwoju małych firm, w tym startupów;
- 9) zbiera, analizuje i prezentuje informacje o rynku, na którym działa przedsiębiorstwo;
- 10) wyjaśnia istotę procesu zarządzania różnymi zasobami przedsiębiorstwa, w tym zasady skutecznego zarządzania ludźmi oparte na koncepcji przywództwa;
- 11) stosuje zasady pracy zespołowej, wyjaśnia rolę oraz identyfikuje cechy dobrego lidera i wykonawcy;
- 12) charakteryzuje główne instrumenty marketingowe, rozumie ich rolę w funkcjonowaniu przedsiębiorstwa oraz wykorzystuje posiadaną wiedzę w tym zakresie do projektowania działań marketingowych w planowanym przedsiębiorstwie lub przedsięwzięciu;
- 13) wykazując się kreatywnością, projektuje działania promocyjne, uzasadnia ich rolę w planowanym przedsięwzięciu oraz dyskutuje nad pozytywnymi i negatywnymi przykładami wpływu reklamy na klientów;
- 14) prognozuje efekty finansowe projektowanego przedsiębiorstwa lub przedsięwzięcia na podstawie zestawienia planowanych przychodów i kosztów;
- 15) ocenia wady i zalety poszczególnych form opodatkowania indywidualnej działalności gospodarczej w zakresie podatku dochodowego oraz wymienia inne podatki, którymi może być objęty przedsiębiorca;
- 16) omawia funkcje dowodów księgowych i podstawowe zasady księgowości oraz wypełnia dowody księgowe i książkę przychodów i rozchodów na potrzeby rozliczenia podatku dochodowego;
- 17) wyjaśnia zasady skutecznych negocjacji, uwzględniając strategię „wygrana-wygrana”, przedstawia przykłady technik manipulacyjnych stosowanych podczas negocjacji oraz podaje negatywne skutki ich stosowania;
- 18) rozróżnia zachowania etyczne i nieetyczne w biznesie, w tym przejawy korupcji w życiu gospodarczym oraz rozumie istotę i cele społecznej odpowiedzialności przedsiębiorstw;
- 19) na podstawie danych Głównego Urzędu Statystycznego określa rozmiary „szarej strefy” w Polsce oraz przyczyny i negatywne skutki jej rozwoju;
- 20) analizuje przebieg kariery zawodowej osoby, która w zgodzie z zasadami etycznymi odniosła sukces jako przedsiębiorca;
- 21) dostrzega możliwości rozwoju przedsiębiorstwa i osiągnięcia sukcesu rynkowego przy pełnym poszanowaniu zasad etycznych w biznesie;

- 22) wyszukuje i analizuje informacje o sukcesach polskich przedsiębiorstw, w tym ze swojego regionu, na rynku krajowym i międzynarodowym, osiągniętych zgodnie z prawem i etyką biznesu;
- 23) obserwuje proces funkcjonowania lokalnego przedsiębiorstwa w trakcie ćwiczeń terenowych lub dyskutuje na tematy związane z prowadzeniem biznesu podczas spotkania z przedsiębiorcą na podstawie informacji o podejmowanych przez niego działaniach innowacyjnych i w zakresie społecznej odpowiedzialności biznesu.

Warunki i sposób realizacji

Przyjmuje się, że na dział I należy przeznaczyć minimum 8 godz., na dział II – 13 godz., dział III – 12 godz., dział IV – 19 godz., czyli łącznie 52 godz., co stanowi ok. 80% godz., które ma do dyspozycji nauczyciel. Pozostałe godziny nauczyciel może przeznaczyć na rozszerzenie określonych treści według własnego uznania. Taki rozkład godzin i odpowiadających im wymagań pomiędzy działami wynika z przyjętego założenia, że w nauczaniu przedsiębiorczości fundamentalne są umiejętności związane z podejmowaniem aktywności zawodowej w ramach pracy etatowej lub samozatrudnienia, zaś podstawą tej aktywności jest wiedza ekonomiczna wraz z problematyką funkcjonowania rynku finansowego.

Kształcenie w zakresie przedsiębiorczości powinno rozpocząć się od przedstawienia, czym są, jak funkcjonują i rozwijają się narodowe systemy gospodarek rynkowych. W dziale pierwszym wyjaśnia się ich odmienności wynikające z realizowanych celów, różnej roli państwa i rynku w tych systemach oraz wykorzystywanych przez nie podstawowych czynników wzrostu i rozwoju, takich jak: surowce, praca, inwestycje rzeczowe i kapitałowe, innowacje, handel czy konsumpcja. Uczniowie dowiadują się, jak w tych różnych systemach ekonomicznych funkcjonują podstawowe podmioty gospodarki – gospodarstwa domowe (ze szczególnym uwzględnieniem praw członków tych gospodarstw jako konsumentów na rynku) i przedsiębiorstwa. Stanowi to punkt wyjścia do pokazania, czym są i jak funkcjonują różnego typu przedsiębiorstwa. Jednakże przez wzgląd na rozwój dojrzałości uczniów, szczegółowe przedstawienie, w jaki sposób są tworzone, zarządzane, przekształcane i likwidowane przedsiębiorstwa oraz co z tego wynika dla ich pracowników i właścicieli, zostanie zaprezentowane kolejnych działach – trzecim i czwartym, czyli na dalszym etapie edukacji. Należy wziąć bowiem pod uwagę, że zgodnie z dotychczasowymi doświadczeniami nauczycieli, problematyka ta powinna być wprowadzana jak najpóźniej.

Realizacja działu drugiego i trzeciego służy pokazaniu, jak na kluczowych dla gospodarki rynku finansowym i rynku pracy funkcjonują gospodarstwa domowe i przedsiębiorstwa. Wyeksponowanie tych dwóch rynków oraz spojrzenie przez ich pryzmat na gospodarkę i przedsiębiorczość wynikają z tego, że uczniowie, tak jak inni uczestnicy rynku, staną się pracownikami albo pracodawcami i będą musieli pozyskiwać środki pieniężne, a następnie świadomie nimi zarządzać, nabywając dobra konsumpcyjne lub czynniki produkcji, oszczędzając je lub inwestując korzystnie i bezpiecznie.

Zatem w dziale drugim „Rynek finansowy” wymagania odnoszą się do wiedzy dotyczącej podstaw finansów oraz umiejętności związanych z funkcjonowaniem na tym rynku człowieka jako świadomego konsumenta oraz przedsiębiorcy. Podczas realizacji tego działu szczególnie ważne jest, by uczeń na realnych przykładach poznawał i dokonywał oceny produktów finansowych oraz podejmował dojrzałe decyzje, rozumiejąc ich rozmaite konsekwencje.

Celem trzeciego działu „Rynek pracy” jest przygotowanie uczniów do aktywnego zachowania się na rynku pracy. Osiągnięcia uczniów realizowane są przez analizę mocnych i słabych stron każdego z nich, możliwości wyboru drogi zawodowej oraz sytuacji na rynku pracy w celu nabycia umiejętności skutecznego jej poszukiwania. Niezbędne jest poznanie form zatrudnienia, obowiązków i praw pracownika oraz pracodawcy, jak i innych elementów prawa pracy. W wyniku realizacji tego działu uczeń zrozumie konieczność inwestowania w siebie, będzie potrafił przygotować dokumenty aplikacyjne na konkretne stanowisko, dostrzeże również, że inne osoby, w tym osoby niepełnosprawne, poszukują pracy i ją wykonują. Będzie umiał także ocenić korzyści i koszty wynikające ze współpracy z instytucjami rynku pracy.

Dział czwarty „Przedsiębiorstwo” przeznaczony jest przede wszystkim do realizacji wymagań związanych z pogłębieniem wiedzy na temat funkcjonowania przedsiębiorstwa w otoczeniu wraz z przygotowaniem do prowadzenia własnej działalności gospodarczej. Służy temu poznanie zasad i kształtowanie umiejętności sporządzania biznesplanu. Zaleca się, aby jego przygotowanie stanowiło pracę projektową (wykonywaną indywidualnie lub w grupach) na zajęciach trwających przez co najmniej jeden semestr. Treści kształcenia w tym dziale zostały tak ułożone, aby w trakcie ich realizacji uczniowie zapoznawali się z kolejnymi elementami przygotowywanej pracy projektowej, tj. nabywali wiedzę i umiejętności z zakresu wyboru formy organizacyjno-prawnej, rejestracji, analizy rynku, zarządzania, marketingu oraz spraw finansowych. Jako alternatywę dla opracowania planu biznesowego proponuje się opracowanie innego przedsięwzięcia, w planowaniu którego będzie można wykorzystać idee biznesplanu. Realizacja takiego przedsięwzięcia o dowolnym charakterze, np. ekonomicznym, społecznym, a nawet kulturalnym, artystycznym czy też sportowym, jest dla uczniów niezwykłym doświadczeniem biznesowym. Uczniowie powinni osiągnąć te same efekty kształcenia, co przy planowaniu własnego biznesu, w dodatku wzmacniając je doświadczeniami praktycznymi.

Ze względu na zmieniającą się dynamicznie rzeczywistość, w związku z informatyzacją obiegu wielu dokumentów i ich częste zmiany, w podstawie programowej nie określono zbyt wielu efektów związanych z wypełnianiem różnego typu formularzy, np. poleceń przelewu, faktur czy deklaracji rocznej podatku dochodowego. Decyzję o tym, w jakim zakresie ćwiczyć te umiejętności, pozostawia się nauczycielowi. W celu realizacji niektórych wymagań konieczne jest skorzystanie z pracowni komputerowej z dostępem do internetu. Zadaniem szkoły jest więc umożliwienie realizacji takich zajęć.

Szczególną rolę w kształceniu w zakresie przedsiębiorczości odgrywają ćwiczenia terenowe w przedsiębiorstwie, gdzie możliwa jest bezpośrednia obserwacja procesu jego funkcjonowania i zadań poszczególnych działów. Alternatywnie, w przypadku braku możliwości wyjścia do przedsiębiorstwa, proponuje się zorganizowanie spotkania z przedsiębiorcą, w trakcie którego uczniowie mogą dyskutować na tematy związane z funkcjonowaniem przedsiębiorstwa. Jeśli pozwalają na to możliwości organizacyjne, warto zastosować obydwie formy poszerzenia wiedzy w zakresie funkcjonowania przedsiębiorstwa z praktycznego punktu widzenia. Zadaniem szkoły, przy wsparciu organu prowadzącego, jest zapewnienie kontaktów z przedstawicielami życia gospodarczego i możliwości realizacji części zajęć poza szkołą w przedsiębiorstwach lub instytucjach otoczenia przedsiębiorczości.

W osiąganiu wielu efektów kształcenia istotną rolę odgrywa kształtowanie umiejętności czytania fragmentów aktów prawnych, takich jak: Kodeks pracy, Kodeks cywilny, czy ustawa o swobodzie działalności gospodarczej. Oczywiście nie jest możliwe, aby uczniowie zapoznawali się na lekcji w całości z tymi aktami prawnymi. Konieczny jest więc staranny, celowy dobór niewielkich fragmentów, np. związanych z urlopami przysługującymi pracownikowi, czy ramami prawnymi funkcjonowania spółki cywilnej. W realizacji tematów związanych z ochroną konsumentów i klientów usług finansowych należy wykorzystać przykładowe umowy, regulaminy, zapisy ogólnych warunków ubezpieczenia itp. I kształtować umiejętność ich analizy. Ważne jest, aby uczeń mający za sobą kształcenie w ramach lekcji podstaw przedsiębiorczości, był przekonany, że nie zawiera umów i nie kupuje produktów finansowych, których nie rozumie i z których warunkami oferty i realizacji nie zapoznał się dokładnie. Podczas realizacji wymagania odnoszącego się do budżetu państwa również można skorzystać z fragmentu ustawy budżetowej lub jej omówienia przygotowywanego z reguły przez Ministerstwo Finansów, dokonując analizy wpływów i wydatków konkretnego budżetu z danego roku.

Przy realizacji poszczególnych tematów, szczególnie tych dotyczących obowiązków pracownika i pracodawcy, finansów i prowadzenia biznesu, należy zwracać uwagę na kształtowanie postaw uczniów związanych głównie z rozumieniem roli etyki w życiu społeczno-gospodarczym. Uczniowie powinni być przekonani, że warto być – nie tylko z punktu widzenia moralnego, ale także ekonomicznego – osobami uczciwymi w pracy i biznesie. Podstawa stwarza więc możliwość kształtowania u uczniów postaw etycznych, a także zachowań prospołecznych. Jest to szczególnie istotne w czasach, gdy wiele pojęć poddawanych jest subiektywizacji i relatywizacji. Niezmiernie ważne jest także formowanie postawy, która pozwala docenić rolę przedsiębiorcy w życiu społeczno-gospodarczym i osiągnięć polskich przedsiębiorstw.

Warto podkreślić też istotne korelacje z innymi przedmiotami, przede wszystkim z:

- 1) geografią – w zakresie funkcjonowania rynku pracy, ze szczególnym uwzględnieniem bezrobocia oraz znaczenia kapitału ludzkiego w rozwoju gospodarczym, kształtowania się gospodarki opartej na wiedzy i społeczeństwa informacyjnego, mierników

i wskaźników rozwoju społeczno-gospodarczego, takich jak Produkt Krajowy Brutto (PKB) i Wskaźnik Rozwoju Społecznego (HDI), uwarunkowań rozwoju gospodarki krajowej i światowej, w tym znaczenia inwestycji krajowych i zagranicznych w rozwoju gospodarczym, procesów integracji gospodarczej na świecie, ze szczególnym uwzględnieniem integracji europejskiej, globalizacji, roli korporacji w gospodarce, procesów deindustrializacji i reindustrializacji, korzyści gospodarczych i społecznych rozwoju przemysłu zaawansowanych technologii, przemian strukturalnych przemysłu Polski, struktury zatrudnienia i PKB w Polsce na tle innych krajów świata oraz handlu międzynarodowego; lekcje geografii sprzyjają również kształtowaniu umiejętności korzystania z różnych źródeł informacji, w tym danych o rozwoju gospodarczym, ich prezentacji w postaci wykresów i map, analizy i interpretacji, a także oceniania procesów gospodarczych zachodzących w Polsce i w różnych regionach świata;

- 2) wiedzą o społeczeństwie, w ramach której zarówno w szkole podstawowej, jak i ponadpodstawowej realizowane są takie zagadnienia, jak: funkcjonowanie Unii Europejskiej, budżety gospodarstwa domowego i jednostek samorządu terytorialnego, funkcjonowanie systemu zabezpieczenia społecznego (ubezpieczeń społecznych i zdrowotnych), metod ograniczania bezrobocia oraz kształtowane umiejętności w zakresie komunikacji interpersonalnej,
- 3) matematyką, która stanowi podstawę umiejętności związanych z rachunkami, np. obliczania odsetek od lokat bankowych, realnej stopy procentowej, kosztów płacy;
- 4) informatyką, która rozwija umiejętności przydatne w przedsiębiorstwie i pracy, jak używanie edytora tekstu, w tym ważnej w biznesie korespondencji seryjnej, arkusza kalkulacyjnego (np. do obliczenia stóp procentowych, odsetek, przygotowania części operacyjnej i finansowej biznesplanu), programu do prezentacji, programów graficznych do projektowania logo firmy, ulotek, plakatów, wizytówek itp.;
- 5) historią wraz z elementami historii gospodarczej, w tym historii pieniądza i bankowości na ziemiach polskich, etapów rozwoju Unii Europejskiej oraz transformacji gospodarczej w Polsce.

Podstawa programowa kształcenia ogólnego

z komentarzem

**Szkoła ponadpodstawowa:
branżowa szkoła I stopnia**

Podstawy przedsiębiorczości

Preambuła podstawy programowej kształcenia ogólnego

III etap edukacyjny: branżowa szkoła I stopnia dla uczniów będących absolwentami ośmioletniej szkoły podstawowej

Celem edukacji w branżowej szkole I stopnia jest przygotowanie uczniów do uzyskania kwalifikacji zawodowych, a także, jak w przypadku innych typów szkół, do pracy i życia w warunkach współczesnego świata. Poza kształceniem zawodowym, branżowa szkoła I stopnia ma za zadanie wyposażyć uczniów w odpowiedni zasób wiedzy ogólnej, która stanowi fundament wykształcenia, umożliwiając zdobycie podczas dalszej nauki zróżnicowanych kwalifikacji zawodowych oraz umożliwiając kontynuację kształcenia w branżowej szkole II stopnia w zawodzie, w którym wyodrębniono kwalifikację wspólną dla zawodu nauczanego w branżowej szkole I stopnia, lub w liceum ogólnokształcącym dla dorosłych (począwszy od klasy II), a następnie w szkołach policealnych lub szkołach wyższych.

Celem kształcenia ogólnego w branżowej szkole I stopnia jest:

- 1) traktowanie uporządkowanej, systematycznej wiedzy jako podstawy kształtowania umiejętności;
- 2) doskonalenie umiejętności myślowo-językowych, takich jak: czytanie ze zrozumieniem, pisanie twórcze, formułowanie pytań i problemów, posługiwanie się kryteriami, uzasadnianie, wyjaśnianie, klasyfikowanie, wnioskowanie, definiowanie, posługiwanie się przykładami itp.;
- 3) rozwijanie osobistych zainteresowań ucznia;
- 4) zdobywanie umiejętności formułowania samodzielnych i przemyślanych sądów, uzasadniania własnych i cudzych sądów w procesie dialogu we wspólnocie dociekającej;
- 5) łączenie zdolności krytycznego i logicznego myślenia z umiejętnościami wyobrażeniowo-twórczymi;
- 6) rozwijanie wrażliwości społecznej, moralnej i estetycznej;
- 7) rozwijanie narzędzi myślowych umożliwiających uczniom obcowanie z kulturą i jej rozumienie;
- 8) rozwijanie u uczniów szacunku dla wiedzy, wyrabianie pasji poznawania świata i zachęcanie do praktycznego zastosowania zdobytych wiadomości.

Do najważniejszych umiejętności zdobywanych przez ucznia w trakcie kształcenia ogólnego w branżowej szkole I stopnia należą:

- 1) myślenie – rozumiane jako złożony proces umysłowy polegający na tworzeniu nowych reprezentacji za pomocą transformacji dostępnych informacji, obejmującej interakcję wielu operacji umysłowych: wnioskowanie, abstrahowanie, rozumowanie, wyobrażanie, sądzenie, rozwiązywanie problemów, twórczość. Dzięki

temu, że uczniowie szkoły ponadpodstawowej uczą się równocześnie różnych przedmiotów, możliwe jest rozwijanie następujących typów myślenia: analitycznego, syntetycznego, logicznego, komputacyjnego, przyczynowo-skutkowego, kreatywnego, abstrakcyjnego; zachowanie ciągłości kształcenia ogólnego rozwija zarówno myślenie percepcyjne, jak i myślenie pojęciowe. Synteza obu typów myślenia stanowi podstawę wszechstronnego rozwoju ucznia;

- 2) czytanie – umiejętność łącząca zarówno rozumienie sensów, jak i znaczeń symbolicznych wypowiedzi; kluczowa umiejętność lingwistyczna i psychologiczna prowadząca do rozwoju osobowego, aktywnego uczestnictwa we wspólnocie, przekazywania doświadczeń między pokoleniami;
- 3) umiejętność komunikowania się w języku ojczystym i w językach obcych zarówno w mowie, jak i w piśmie jako podstawowa umiejętność społeczna, której podstawą jest znajomość norm językowych oraz tworzenie podstaw porozumienia się w różnych sytuacjach komunikacyjnych;
- 4) kreatywne rozwiązywanie problemów z różnych dziedzin ze świadomym wykorzystaniem metod i narzędzi wywodzących się z informatyki, w tym programowanie;
- 5) umiejętność sprawnego posługiwania się nowoczesnymi technologiami informacyjno-komunikacyjnymi, w tym dbałość o poszanowanie praw autorskich i bezpieczne poruszanie się w cyberprzestrzeni;
- 6) umiejętność samodzielnego docierania do informacji, dokonywania ich selekcji, syntezy oraz wartościowania, rzetelnego korzystania ze źródeł;
- 7) nabywanie nawyków systematycznego uczenia się, porządkowania zdobytej wiedzy i jej pogłębiania;
- 8) umiejętność współpracy w grupie i działań indywidualnych.

Jednym z najważniejszych zadań branżowej szkoły I stopnia jest rozwijanie kompetencji językowej i kompetencji komunikacyjnej stanowiących kluczowe narzędzie poznawcze we wszystkich dyscyplinach wiedzy. Istotne w tym zakresie jest łączenie teorii i praktyki językowej. Bogacenie słownictwa, w tym poznawanie terminologii właściwej dla danej dziedziny nauki, służy rozwojowi intelektualnemu ucznia, a wspomaganie i dbałość o ten rozwój należy do obowiązków każdego nauczyciela.

Ważnym zadaniem szkoły jest przygotowanie uczniów do życia w społeczeństwie informacyjnym. Nauczyciele wszystkich przedmiotów powinni stwarzać uczniom warunki do nabywania umiejętności wyszukiwania, porządkowania i wykorzystywania informacji z różnych źródeł oraz dokumentowania swojej pracy, z uwzględnieniem prawidłowej kompozycji tekstu i zasad jego organizacji, z zastosowaniem technologii informacyjno-komunikacyjnych.

Realizację powyższych celów powinna wspomagać dobrze wyposażona biblioteka szkolna, dysponująca aktualnymi zbiorami, zarówno w postaci księgozbioru, jak i w postaci zasobów

multimedialnych. Nauczyciele wszystkich przedmiotów powinni odwoływać się do zasobów biblioteki szkolnej i współpracować z nauczycielami bibliotekarzami w celu wszechstronnego przygotowania uczniów do samokształcenia i świadomego wyszukiwania, selekcjonowania i wykorzystywania informacji.

Ze względu na to, że środki społecznego przekazu odgrywają coraz większą rolę, zarówno w życiu społecznym, jak i indywidualnym, każdy nauczyciel powinien poświęcić dużo uwagi edukacji medialnej, czyli wychowaniu uczniów do właściwego odbioru i wykorzystania mediów.

Ważnym celem działalności branżowej szkoły I stopnia jest skuteczne nauczanie języków obcych. Bardzo ważne jest dostosowanie zajęć do poziomu przygotowania ucznia, które uzyskał na wcześniejszych etapach edukacyjnych.

Ważnym zadaniem szkoły jest także edukacja zdrowotna, której celem jest rozwijanie u uczniów postawy dbałości o zdrowie własne i innych ludzi oraz umiejętności tworzenia środowiska sprzyjającego zdrowiu.

W procesie kształcenia ogólnego szkoła kształtuje u uczniów postawy sprzyjające ich dalszemu rozwojowi indywidualnemu i społecznemu, takie jak: uczciwość, wiarygodność, odpowiedzialność, wytrwałość, poczucie własnej wartości, szacunek dla innych ludzi, ciekawość poznawcza, kreatywność, przedsiębiorczość, kultura osobista, gotowość do uczestnictwa w kulturze, podejmowania inicjatyw oraz do pracy zespołowej. W rozwoju społecznym bardzo ważne jest kształtowanie postawy obywatelskiej, postawy poszanowania tradycji i kultury własnego narodu, a także postawy poszanowania dla innych kultur i tradycji.

Kształcenie i wychowanie w branżowej szkole I stopnia sprzyja rozwijaniu postaw obywatelskich, patriotycznych i społecznych uczniów. Zadaniem szkoły jest wzmacnianie poczucia tożsamości narodowej, etnicznej i regionalnej, przywiązania do historii i tradycji narodowych, przygotowanie i zachęcanie do podejmowania działań na rzecz środowiska szkolnego i lokalnego, w tym do angażowania się w wolontariat. Szkoła dba o wychowanie młodzieży w duchu akceptacji i szacunku dla drugiego człowieka, kształtuje postawę szacunku dla środowiska przyrodniczego, motywuje do działań na rzecz ochrony środowiska oraz rozwija zainteresowanie ekologią.

Duże znaczenie dla rozwoju młodego człowieka oraz jego sukcesów w dorosłym życiu ma nabywanie kompetencji społecznych, takich jak: komunikacja i współpraca w grupie, w tym w środowiskach wirtualnych, udział w projektach zespołowych lub indywidualnych oraz organizacja i zarządzanie projektami.

Strategia uczenia się przez całe życie wymaga umiejętności podejmowania ważnych decyzji, poczynając od wyboru szkoły ponadpodstawowej, kierunku studiów lub konkretnej

specjalizacji zawodowej, poprzez decyzje o wyborze miejsca pracy, sposobie podnoszenia oraz poszerzania swoich kwalifikacji, aż do ewentualnych decyzji o zmianie zawodu. Umiejętności te będą kształtowane w branżowej szkole I stopnia.

Szkoła ma stwarzać uczniom warunki do nabywania wiedzy i umiejętności potrzebnych do rozwiązywania problemów z wykorzystaniem metod i technik wywodzących się z informatyki, w tym logicznego i algorytmicznego myślenia, programowania, posługiwania się aplikacjami komputerowymi, wyszukiwania i wykorzystywania informacji z różnych źródeł, posługiwania się komputerem i podstawowymi urządzeniami cyfrowymi oraz stosowania tych umiejętności na zajęciach z różnych przedmiotów, m.in. do pracy nad tekstem, wykonywania obliczeń, przetwarzania informacji i jej prezentacji w różnych postaciach.

Każda sala lekcyjna powinna mieć dostęp do internetu. Uczniowie i nauczyciele powinni mieć zapewniony dostęp do pracowni stacjonarnej lub mobilnej oraz możliwość korzystania z własnego sprzętu. Wszystkie pracownie powinny być wyposażone w monitor interaktywny (z wbudowanym komputerem i oprogramowaniem) lub zestaw: komputer, projektor i tablica interaktywna lub ekran.

Szkoła ma również przygotowywać uczniów do dokonywania świadomych i odpowiedzialnych wyborów w trakcie korzystania z zasobów dostępnych w internecie, krytycznej analizy informacji, bezpiecznego poruszania się w przestrzeni cyfrowej, w tym nawiązywania i utrzymywania opartych na wzajemnym szacunku relacji z innymi użytkownikami sieci.

Szkoła oraz poszczególni nauczyciele podejmują działania mające na celu zindywidualizowane wspomaganie rozwoju każdego ucznia, stosownie do jego potrzeb i możliwości.

Uczniom z niepełnosprawnościami szkoła zapewnia optymalne warunki pracy. Wybór form indywidualizacji nauczania powinien wynikać z rozpoznania potencjału każdego ucznia. Nauczyciel powinien tak dobierać zadania, aby z jednej strony nie przerastały one możliwości ucznia (uniemożliwiały osiągnięcie sukcesu), a z drugiej nie powodowały obniżenia motywacji do radzenia sobie z wyzwaniami.

Zastosowanie metody projektu, oprócz wspierania w nabywaniu opisanych wyżej kompetencji, pomaga również rozwijać u uczniów przedsiębiorczość i kreatywność oraz umożliwia stosowanie w procesie kształcenia innowacyjnych rozwiązań programowych, organizacyjnych lub metodycznych.

Opis wiadomości i umiejętności zdobytych przez ucznia w branżowej szkole I stopnia jest przedstawiany w języku efektów uczenia się, zgodnie z Polską Ramą Kwalifikacji⁴.

Działalność edukacyjna branżowej szkoły I stopnia jest określona przez:

- 1) szkolny zestaw programów nauczania;
- 2) program wychowawczo-profilaktyczny szkoły.

Szkolny zestaw programów nauczania oraz program wychowawczo-profilaktyczny szkoły tworzą spójną całość i muszą uwzględniać wszystkie wymagania opisane w podstawie programowej. Ich przygotowanie i realizacja są zadaniem zarówno całej szkoły, jak i każdego nauczyciela.

Obok zadań wychowawczych i profilaktycznych nauczyciele wykonują również działania opiekuńcze odpowiednio do istniejących potrzeb.

Działalność wychowawcza szkoły należy do podstawowych celów polityki oświatowej państwa. Wychowanie młodego pokolenia jest zadaniem rodziny i szkoły, która w swojej działalności musi uwzględniać wolę rodziców, ale także i państwa, do którego obowiązków należy stwarzanie właściwych warunków wychowania. Zadaniem szkoły jest ukierunkowanie procesu wychowawczego na wartości, które wyznaczają cele wychowania i kryteria jego oceny. Wychowanie ukierunkowane na wartości zakłada przede wszystkim podmiotowe traktowanie ucznia, a wartości skłaniają człowieka do podejmowania odpowiednich wyborów czy decyzji. W realizowanym procesie dydaktyczno-wychowawczym szkoła podejmuje działania związane z miejscami ważnymi dla pamięci narodowej, formami upamiętniania postaci i wydarzeń z przeszłości, najważniejszymi świętami narodowymi i symbolami państwowymi.

Przedmioty nauczania z zakresu kształcenia ogólnego w branżowej szkole I stopnia:

- 1) język polski;
- 2) język obcy nowożytny;
- 3) historia;
- 4) wiedza o społeczeństwie;
- 5) podstawy przedsiębiorczości;
- 6) geografia;
- 7) biologia;
- 8) chemia;
- 9) fizyka;
- 10) matematyka;
- 11) informatyka;
- 12) wychowanie fizyczne;

⁴ Ustawa z dnia 22 grudnia 2015 r. o Zintegrowanym Systemie Kwalifikacji (Dz. U. z 2017 r. poz. 986, z późn. zm.).

- 13) edukacja dla bezpieczeństwa;
- 14) wychowanie do życia w rodzinie⁵;
- 15) etyka;
- 16) język mniejszości narodowej lub etnicznej⁶;
- 17) język regionalny – język kaszubski⁶.

Podstawy przedsiębiorczości

Zmieniająca się dynamicznie gospodarka i jej otoczenie rynkowe, społeczne, polityczne i kulturowe sprawiają, że podstawowa edukacja ekonomiczna, przygotowująca młodego człowieka do przedsiębiorczego, a zarazem akceptowalnego pod względem moralnym życia w ewoluującym świecie, powinna dokonywać się poprzez kształtowanie aktywnych uczestników gospodarki rynkowej. Uczniowie szkół ponadpodstawowych, wkraczając w dorosłość, znajdują się w warunkach presji konkurencyjnej oraz zróżnicowanych wymagań rynku pracy. Powinni więc posiadać podstawową wiedzę nie tylko z zakresu nauk ścisłych, przyrodniczych, humanistycznych i przedmiotów zawodowych, ale także społecznych, a zwłaszcza ekonomicznych. Wiedza ta daje podstawy do kształtowania umiejętności oraz postaw przedsiębiorczych potrzebnych do funkcjonowania we współczesnej, globalnie uwarunkowanej gospodarce.

Przedmiot podstawy przedsiębiorczości stanowi syntezę wybranych celowo elementów wiedzy z zakresu ekonomii, zarządzania i finansów, wzbogaconej elementami geografii społeczno-ekonomicznej, politologii, socjologii, psychologii oraz prawa. W ramach lekcji podstaw przedsiębiorczości uczniowie zapoznają się z podstawowymi kategoriami, mechanizmami i procesami ekonomicznymi oraz ich uwarunkowaniami instytucjonalnymi, behawioralnymi, kulturowymi i rynkowymi. Postawy przedsiębiorcze i wspierające je umiejętności powinny pośrednio z tej wiedzy wynikać. W procesie kształcenia uczniowie dowiadują się, jak – realizując indywidualne cele ekonomiczne – być przedsiębiorczym, a zarazem społecznie odpowiedzialnym w swoich dążeniach i działaniach.

Przy przyjęciu powyższych założeń edukacyjnych jednym z głównych celów dydaktycznych przedmiotu jest przygotowanie uczniów do planowania swojej przyszłości oraz do aktywności zawodowej w roli pracowników najemnych lub osób prowadzących własną działalność gospodarczą. Uczniowie podczas edukacji w szkole ponadpodstawowej, z chwilą uzyskania pełnoletności, nabywają zdolność do czynności prawnych oraz podejmują świadome działania i ważne decyzje w odniesieniu do swojej kariery zawodowej. Podstawa

---

⁵ Sposób nauczania przedmiotu wychowanie do życia w rodzinie określają przepisy wydane na podstawie art. 4 u st. 3 ustawy z dnia 7 stycznia 1993 r. o planowaniu rodziny, ochronie płodu ludzkiego i warunkach dopuszczalności przerywania ciąży (Dz. U. poz. 78, z późn. zm.).

⁶ Przedmiot język mniejszości narodowej lub etnicznej oraz przedmiot język regionalny – język kaszubski jest realizowany w szkołach (oddziałach) z nauczaniem języka mniejszości narodowych lub etnicznych oraz języka regionalnego – języka kaszubskiego, zgodnie z przepisami wydanymi na podstawie art. 13 ust. 3 ustawy z dnia 7 września 1991 r. o systemie oświaty (Dz. U. z 2018 r. poz. 1457, z późn. zm.).

programowa sprzyja więc przygotowaniu uczniów do aktywności społecznej i gospodarczej, a także do życia rodzinnego w znaczeniu ekonomicznym, dając podstawowe umiejętności konkurencyjnych zachowań na rynku, w tym ponoszenia konsekwencji swoich decyzji.

Podstawa programowa przedmiotu podstawy przedsiębiorczości

III etap edukacyjny: branżowa szkoła I stopnia dla uczniów będących absolwentami ośmioletniej szkoły podstawowej

Cele kształcenia – wymagania ogólne

I. Wiedza.

1. Posługiwanie się elementarnymi pojęciami z zakresu podstaw przedsiębiorczości.
2. Rozumienie istoty przedsiębiorczości oraz poznanie jej roli w gospodarce i życiu człowieka.
3. Wyjaśnianie mechanizmów funkcjonowania gospodarki rynkowej, powiązań między jej podmiotami oraz poznanie roli państwa w procesach gospodarczych.
4. Zaznajomienie się z prawami i instytucjami chroniącymi konsumenta.
5. Rozumienie roli rynków finansowych w gospodarce, funkcjonowaniu przedsiębiorstw i życiu człowieka.
6. Poznanie rodzajów podatków, ich wpływu na budżety przedsiębiorstw i gospodarstw domowych.
7. Dostrzeganie znaczenia ubezpieczeń w działalności gospodarczej i życiu człowieka.
8. Pogłębienie wiedzy z zakresu aktywnego poszukiwania pracy i uczestniczenia w rozmowie kwalifikacyjnej, poznanie praw oraz obowiązków pracownika i pracodawcy.
9. Poznanie zasad funkcjonowania przedsiębiorstwa w gospodarce rynkowej, form organizacyjno-prawnych, innowacyjnych modeli biznesowych i procedury rejestracji działalności gospodarczej.
10. Rozumienie zasad zarządzania, roli marketingu oraz społecznej odpowiedzialności w funkcjonowaniu przedsiębiorstwa.

II. Umiejętności i stosowanie wiedzy w praktyce.

1. Wyszukiwanie informacji z różnych źródeł, ich selekcja i analizowanie.
2. Stosowanie w praktyce kluczowych pojęć związanych z przedsiębiorczością.
3. Podejmowanie przemyślanych decyzji na podstawie wskaźników ekonomicznych oraz samodzielne obserwacje zjawisk zachodzących w gospodarce.
4. Odpowiedzialne gospodarowanie pieniędzmi, analizowanie, ocenianie i świadome korzystanie z usług finansowych oraz inwestowanie kapitału z wykorzystaniem wiedzy na temat praw klienta usług finansowych.
5. Podejmowanie niezależnych, odpowiedzialnych decyzji finansowych w odniesieniu do własnych zasobów.
6. Podnoszenie kompetencji osobistych i społecznych niezbędnych na rynku pracy oraz wzmacnianie motywacji do pracy.
7. Analizowanie oferty rynku pracy, sporządzanie dokumentów aplikacyjnych,

dokonywanie autoprezentacji oraz korzystne prezentowanie się podczas rozmowy kwalifikacyjnej.

8. Rozróżnianie skutków wynikających z nawiązania i rozwiązania stosunku pracy oraz wykonywania czynności na podstawie umów cywilnoprawnych i analizowanie przepisów ustawy z dnia 26 czerwca 1974 r. – Kodeks pracy (Dz. U. z 2018 r. poz. 917, z późn. zm.).
9. Analizowanie otoczenia przedsiębiorstwa, w tym rynku, na którym przedsiębiorstwo działa.
10. Projektowanie działań w zakresie zakładania własnego przedsiębiorstwa lub podejmowania innych przedsięwzięć o charakterze społeczno-ekonomicznym.
11. Przygotowanie do prowadzenia własnej działalności gospodarczej.
12. Efektywne uczestniczenie w pracy zespołowej, z wykorzystaniem umiejętności w zakresie komunikacji interpersonalnej, oraz wdrażanie zasad skutecznego przywództwa w organizacji.
13. Rozpoznawanie działań etycznych i nieetycznych w życiu gospodarczym oraz przejawów społecznej odpowiedzialności biznesu.

III. Kształtowanie postaw.

1. Wykorzystanie zdobytej wiedzy ekonomicznej do rozwijania własnej postawy przedsiębiorczej jako jednego z podstawowych warunków aktywnego uczestnictwa w życiu społeczno-gospodarczym, w tym skutecznego wykonywania pracy najemnej i prowadzenia własnej działalności gospodarczej.
2. Korzystanie z szans pojawiających się na rynku, podejmowanie inicjatywy, pomysłowość oraz zdolność do pokonywania barier wewnętrznych i zewnętrznych.
3. Docenianie postaw przedsiębiorczych w życiu codziennym, gotowość do czynnego uczestnictwa w życiu społeczno-gospodarczym kraju oraz współodpowiedzialność za jego rozwój.
4. Docenianie roli przedsiębiorców budujących w sposób odpowiedzialny konkurencyjną gospodarkę oraz dostrzeganie znaczenia wolności gospodarczej i własności prywatnej jako filarów gospodarki rynkowej.
5. Przyjmowanie postaw patriotyzmu gospodarczego, rozumianego jako odpowiedzialność konsumentów i ludzi biznesu za dobrobyt gospodarczy i społeczny kraju.
6. Rozumienie konsekwencji działań nieetycznych związanych z finansami, w tym obowiązkami podatkowymi.
7. Kształtowanie w sobie odpowiedzialnych postaw jako przyszłych pracowników i pracodawców oraz należytego wypełnienia obowiązków, a także sprawiedliwego, opartego na prawości i dążeniu do prawdy traktowania pracowników.
8. Kształtowanie proaktywności, odpowiedzialności za siebie i innych oraz umiejętnego godzenia własnego dobra z dobrem innych ludzi.
9. Zainteresowanie prowadzeniem własnej działalności gospodarczej oraz motywacja

do ciągłego samorozwoju i inwestowania w siebie.

10. Kształtowanie postawy otwartości i szacunku do innych osób oraz zdolności podejmowania dialogu i współpracy.

11. Przyjmowanie postaw etycznych, społecznej solidarności i odpowiedzialności w życiu gospodarczym.

Treści nauczania – wymagania szczegółowe

I. Gospodarka rynkowa: przedsiębiorczość w gospodarce rynkowej, gospodarka nakazowo-rozdzielcza (centralnie planowana) i rynkowa, rodzaje rynków, podmioty gospodarki rynkowej, struktury rynkowe, mechanizm rynkowy, fazy cyklu koniunkturalnego, rola państwa w gospodarce, konsument na rynku. Uczeń:

- 1) identyfikuje cechy człowieka o postawie przedsiębiorczej, rozpoznaje je u siebie oraz określa związek zachowania się osoby przedsiębiorczej z szansami, jakie stwarza gospodarka rynkowa;
- 2) rozumie rolę umiejętności w zakresie komunikacji interpersonalnej jako elementu postawy przedsiębiorczej oraz stosuje różne formy komunikacji werbalnej i nie- werbalnej we współdziałaniu z innymi uczestnikami rynku;
- 3) dostrzega znaczenie przedsiębiorczości, w tym innowacyjności i kreatywności, w życiu osobistym i rozwoju społeczno-gospodarczym w skali lokalnej, regionalnej, krajowej i globalnej;
- 4) na tle cech gospodarki nakazowo-rozdzielczej (centralnie planowanej) wykazuje zalety gospodarki opartej na mechanizmie rynkowym, doceniając fundamentalne wartości, na jakich się opiera (wolność gospodarcza, prywatna własność);
- 5) analizuje funkcje rynku i rozróżnia rodzaje rynków;
- 6) charakteryzuje podmioty gospodarki rynkowej, w tym gospodarstwa domowe i przedsiębiorstwa, określa zależności między nimi, rozróżnia struktury rynkowe: monopol, oligopol, konkurencja monopolistyczna, konkurencja doskonała oraz dostrzega negatywne skutki ograniczonej konkurencji na rynku;
- 7) wyjaśnia prawo popytu i podaży, posługując się wykresami uwzględniającymi zmianę ceny, oraz charakteryzuje czynniki wpływające na popyt i podaż;
- 8) opisuje zachowania gospodarki w kolejnych fazach cyklu koniunkturalnego, charakteryzuje narzędzia oddziaływania państwa na gospodarkę oraz dyskutuje na temat metod przeciwdziałania zjawiskom kryzysowym w gospodarce krajowej i światowej;
- 9) wyróżnia podstawowe źródła wpływów i kierunki wydatków budżetu państwa oraz wyjaśnia wpływ deficytu budżetowego i długu publicznego na funkcjonowanie gospodarki;
- 10) charakteryzuje organizacje i instytucje prokonsumenckie, w tym rzecznika

konsumenta i Urząd Ochrony Konkurencji i Konsumentów, oraz wyjaśnia zakres ich działania na podstawie materiałów źródłowych;

- 11) posługując się prawami przysługującymi konsumentom, określa drogę ich egzekwowania, w tym zasady składania reklamacji.

II. Rynek finansowy: pieniądz i jego obieg, instytucje rynku finansowego, formy inwestowania, bank centralny i polityka pieniężna, bankowość komercyjna i spółdzielcza, podatki, ubezpieczenia, umowy bankowe i ubezpieczeniowe, ochrona klienta usług finansowych, etyka w finansach. Uczeń:

- 1) omawia funkcje i formy pieniądza oraz jego obieg w gospodarce;
- 2) charakteryzuje ważniejsze instytucje rynku finansowego w Polsce (Narodowy Bank Polski, Komisja Nadzoru Finansowego, Rzecznik Finansowy, Giełda Papierów Wartościowych w Warszawie, Bankowy Fundusz Gwarancyjny, banki komercyjne i spółdzielcze, spółdzielcze kasy oszczędnościowo-kredytowe, fundusze inwestycyjne, Ubezpieczeniowy Fundusz Gwarancyjny, zakłady ubezpieczeń, podmioty świadczące usługi płatnicze) oraz objaśnia ich znaczenie w funkcjonowaniu gospodarki narodowej, przedsiębiorstw i życiu człowieka;
- 3) rozróżnia formy oszczędzania i inwestowania, ocenia je z punktu widzenia ryzyka i przewidywanych zysków oraz przeprowadza symulowaną inwestycję w wybraną formę;
- 4) charakteryzuje rodzaje papierów wartościowych oraz objaśnia mechanizm inwestowania na giełdzie papierów wartościowych na przykładzie Giełdy Papierów Wartościowych w Warszawie;
- 5) dyskutuje nad wyborem rodzaju funduszu inwestycyjnego, uwzględniając potencjalne zyski oraz ryzyko wystąpienia strat;
- 6) dostrzega konieczność wczesnego rozpoczęcia systematycznego oszczędzania i inwestowania środków finansowych na emeryturę;
- 7) identyfikuje najważniejsze funkcje i zadania Narodowego Banku Polskiego, charakteryzuje instrumenty polityki pieniężnej oraz omawia rolę Rady Polityki Pieniężnej w realizacji celu inflacyjnego poprzez kształtowanie stóp procentowych;
- 8) analizuje oferty usług banków komercyjnych i spółdzielczych oraz spółdzielczych kas oszczędnościowo-kredytowych w zakresie kont osobistych, kart bankowych, lokat terminowych, kredytów i pożyczek oraz oferty pozabankowych instytucji pożyczkowych, uwzględniając realną stopę procentową, a także dostrzega zagrożenia i rozumie zasady bezpieczeństwa przy korzystaniu z bankowości elektronicznej;
- 9) identyfikuje rodzaje podatków według różnych kryteriów oraz wyjaśnia ich wpływ na gospodarkę kraju, przedsiębiorstwa i gospodarstwa domowe;
- 10) wyjaśnia zasady składania rocznej deklaracji i obliczania podatku dochodowego od osób fizycznych;

- 11) formułuje argumenty za i przeciw stosowaniu podatku dochodowego progresywnego i liniowego;
- 12) charakteryzuje rodzaje ubezpieczeń według różnych kryteriów i porównuje oferty zakładów ubezpieczeń na przykładzie ubezpieczenia nieruchomości lub pojazdów mechanicznych;
- 13) krytycznie analizuje przykładową umowę kredytu lub pożyczki;
- 14) analizuje postanowienia ogólnych warunków ubezpieczenia na przykładzie ubezpieczenia na życie lub ubezpieczenia od następstw nieszczęśliwych wypadków;
- 15) formułuje reklamację do instytucji rynku finansowego i pisze skargę do Rzecznika Finansowego na przykładzie wybranego produktu finansowego;
- 16) jest świadomy, że należy korzystać z różnorodnych i wiarygodnych źródeł informacji przed podjęciem decyzji finansowych;
- 17) ocenia przykłady praktyk i zachowań etycznych oraz nieetycznych na rynku finansowym.

III. Rynek pracy: mierniki i wskaźniki, popyt i podaż na rynku pracy, kariera zawodowa, poszukiwanie pracy, rozmowa kwalifikacyjna, formy zatrudnienia, systemy płac, prawa i obowiązki pracownika i pracodawcy, bhp i organizacja pracy, związki zawodowe, etyka w pracy. Uczeń:

- 1) analizuje podstawowe mierniki i wskaźniki rynku pracy, w tym współczynnik aktywności zawodowej, wskaźnik zatrudnienia i stopę bezrobocia;
- 2) wyjaśnia mechanizm popytu i podaży na rynku pracy oraz identyfikuje czynniki wpływające na równowagę na rynku pracy;
- 3) rozpoznaje motywy aktywności zawodowej człowieka oraz analizuje szanse i możliwości rozwoju własnej kariery zawodowej, dostrzegając rolę procesu uczenia się przez całe życie;
- 4) rozróżnia metody poszukiwania pracy oraz ocenia ich przydatność i efektywność z punktu widzenia własnej ścieżki rozwoju zawodowego;
- 5) analizuje własne kompetencje i możliwości zdobycia doświadczenia zawodowego w formie wolontariatu, praktyk lub stażu oraz znalezienia pracy na rynku lokalnym, regionalnym, krajowym i międzynarodowym;
- 6) opracowuje dokumenty aplikacyjne dotyczące konkretnej oferty pracy;
- 7) przygotowuje się do rozmowy kwalifikacyjnej i uczestniczy w niej w warunkach symulowanych, eksponując swoje zalety, oraz dostrzega podstawowe błędy popełniane podczas rozmowy;
- 8) rozróżnia formy zatrudnienia i rodzaje umów o pracę, określa korzyści z wyboru konkretnej formy i umowy oraz wymienia sposoby rozwiązywania stosunku pracy;
- 9) charakteryzuje różne systemy płac, rodzaje i formy wynagrodzeń oraz identyfikuje koszty płacy i oblicza wynagrodzenie netto;

- 10) analizuje prawa i obowiązki pracownika (w tym młodocianego) i pracodawcy oraz omawia specyfikę zatrudnienia osób niepełnosprawnych;
- 11) na podstawie analizy przepisów ustawy z dnia 26 czerwca 1974 r. – Kodeks pracy wymienia rodzaje urlopów przysługujące pracownikowi;
- 12) przedstawia zasady dobrej organizacji oraz bezpieczeństwa i higieny pracy na przykładzie konkretnego stanowiska;
- 13) dostrzega rolę związków zawodowych w ochronie praw pracowniczych, ocenia zachowania etyczne i nieetyczne zarówno pracodawcy, jak i pracowników, oraz rozpoznaje przejawy mobbingu i konsekwencje zatrudniania bez umowy.

IV. Przedsiębiorstwo: klasyfikacje przedsiębiorstw, biznesplan, otoczenie przedsiębiorstwa, formy organizacyjno-prawne, procedury rejestracji i likwidacji, źródła finansowania działalności, analiza rynku, zarządzanie przedsiębiorstwem, praca zespołowa, marketing, wynik finansowy, formy opodatkowania, księgowość, negocjacje, etyka w biznesie i społeczna odpowiedzialność przedsiębiorstw, funkcjonowanie przedsiębiorstwa. Uczeń:

- 1) klasyfikuje przedsiębiorstwa według kryteriów rodzaju prowadzonej działalności, wielkości i formy własności oraz charakteryzuje innowacyjne modele biznesu, w tym startupy;
- 2) uzasadnia przydatność sporządzania i przedstawia strukturę biznesplanu oraz objaśnia poszczególne jego elementy;
- 3) inspirując się doświadczeniami własnymi i znanych przedsiębiorców oraz bazując na zebranych informacjach z rynku, znajduje pomysł na własną działalność gospodarczą lub przedsięwzięcie społeczne, oceniając go pod względem innowacyjności;
- 4) sporządza w postaci biznesplanu projekt własnego przedsiębiorstwa lub innego przedsięwzięcia o charakterze społeczno-ekonomicznym oraz przedstawia go w formie pisemnej albo w postaci prezentacji;
- 5) analizuje mikro- i makrootoczenie przedsiębiorstwa, identyfikuje mocne i słabe strony oraz szanse i zagrożenia projektowanego przedsięwzięcia, wybierając jego lokalizację;
- 6) charakteryzuje podstawowe formy organizacyjno-prawne przedsiębiorstw (indywidualna działalność gospodarcza, spółka cywilna, spółki prawa handlowego) i przedsiębiorczości społecznej (w tym spółdzielnia pracy, spółdzielnia socjalna, stowarzyszenie, fundacja) oraz, uwzględniając odpowiedzialność prawną i majątkową właścicieli, dobiera formę do projektowanego przedsiębiorstwa lub przedsięwzięcia;
- 7) przedstawia procedury związane z rejestracją indywidualnej działalności gospodarczej i jej likwidacją;
- 8) znajduje możliwości finansowania działalności gospodarczej lub projektowanego przedsięwzięcia (w tym ze środków instytucji finansowych, urzędów pracy, funduszy unijnych i *venture capital*, „aniołów biznesu”) oraz

- określa funkcje inkubatorów przedsiębiorczości w powstawaniu i rozwoju małych firm, w tym startupów;
- 9) zbiera, analizuje i prezentuje informacje o rynku, na którym działa przedsiębiorstwo;
  - 10) wyjaśnia istotę procesu zarządzania różnymi zasobami przedsiębiorstwa, w tym zasady skutecznego zarządzania ludźmi oparte na koncepcji przywództwa;
  - 11) stosuje zasady pracy zespołowej, wyjaśnia rolę oraz identyfikuje cechy dobrego lidera i wykonawcy;
  - 12) charakteryzuje główne instrumenty marketingowe, rozumie ich rolę w funkcjonowaniu przedsiębiorstwa oraz wykorzystuje posiadaną wiedzę w tym zakresie do projektowania działań marketingowych w planowanym przedsiębiorstwie lub przedsięwzięciu;
  - 13) wykazując się kreatywnością, projektuje działania promocyjne, uzasadnia ich rolę w planowanym przedsięwzięciu oraz dyskutuje nad pozytywnymi i negatywnymi przykładami wpływu reklamy na klientów;
  - 14) prognozuje efekty finansowe projektowanego przedsiębiorstwa lub przedsięwzięcia na podstawie zestawienia planowanych przychodów i kosztów;
  - 15) ocenia wady i zalety poszczególnych form opodatkowania indywidualnej działalności gospodarczej w zakresie podatku dochodowego oraz wymienia inne podatki, którymi może być objęty przedsiębiorca;
  - 16) omawia funkcje dowodów księgowych i podstawowe zasady księgowości oraz wypełnia dowody księgowe i książkę przychodów i rozchodów na potrzeby rozliczenia podatku dochodowego;
  - 17) wyjaśnia zasady skutecznych negocjacji, uwzględniając strategię „wygrana-wygrana”, przedstawia przykłady technik manipulacyjnych stosowanych podczas negocjacji oraz podaje negatywne skutki ich stosowania;
  - 18) rozróżnia zachowania etyczne i nieetyczne w biznesie, w tym przejawy korupcji w życiu gospodarczym, oraz rozumie istotę i cele społecznej odpowiedzialności przedsiębiorstw;
  - 19) na podstawie danych Głównego Urzędu Statystycznego określa rozmiary „szarej strefy” w Polsce oraz przyczyny i negatywne skutki jej rozwoju;
  - 20) analizuje przebieg kariery zawodowej osoby, która w zgodzie z zasadami etycznymi odniosła sukces jako przedsiębiorca;
  - 21) dostrzega możliwości rozwoju przedsiębiorstwa i osiągnięcia sukcesu rynkowego przy pełnym poszanowaniu zasad etycznych w biznesie;
  - 22) wyszukuje i analizuje informacje o sukcesach polskich przedsiębiorstw, w tym ze swojego regionu, na rynku krajowym i międzynarodowym, osiągniętych zgodnie z prawem i etyką biznesu;
  - 23) obserwuje proces funkcjonowania lokalnego przedsiębiorstwa w trakcie ćwiczeń terenowych lub dyskutuje na tematy związane z prowadzeniem

biznesu podczas spotkania z przedsiębiorcą, na podstawie informacji o podejmowanych przez niego działaniach innowacyjnych i w zakresie społecznej odpowiedzialności biznesu.

Warunki i sposób realizacji

Na realizację działu I należy przeznaczyć minimum 8 godz., działu II – 13 godz., działu III – 12 godz., działu IV – 19 godz., czyli łącznie 52 godz., co stanowi ok. 80% godz., które ma do dyspozycji nauczyciel. Pozostałe godziny nauczyciel może przeznaczyć na rozszerzenie określonych treści według własnego uznania. Taki rozkład godzin i odpowiadających im wymagań między działy wynika z przyjętego założenia, że w nauczaniu przedsiębiorczości fundamentalne są umiejętności związane z podejmowaniem aktywności zawodowej w ramach pracy etatowej lub samozatrudnienia, zaś podstawą tej aktywności jest wiedza ekonomiczna wraz z problematyką funkcjonowania rynku finansowego.

Kształcenie w zakresie przedsiębiorczości powinno rozpocząć się od przedstawienia, czym są, jak funkcjonują i rozwijają się narodowe systemy gospodarek rynkowych. W dziale I zostały wyjaśnione ich odmienności, wynikające z realizowanych celów, różnej roli państwa i rynku w tych systemach oraz wykorzystywanych przez nie podstawowych czynników wzrostu i rozwoju, takich jak: surowce, praca, inwestycje rzeczowe i kapitałowe, innowacje, handel czy konsumpcja. Uczniowie dowiadują się, jak w tych różnych systemach ekonomicznych funkcjonują podstawowe podmioty gospodarki – gospodarstwa domowe (ze szczególnym uwzględnieniem praw członków tych gospodarstw jako konsumentów na rynku) i przedsiębiorstwa. Stanowi to punkt wyjścia do pokazania, czym są i jak funkcjonują różnego typu przedsiębiorstwa. Szczegółowe przedstawienie, w jaki sposób są tworzone, zarządzane, przekształcane i likwidowane przedsiębiorstwa oraz co z tego wynika dla ich pracowników i właścicieli, zostało zawarte w dziale III i IV, czyli na dalszym etapie edukacji. Problematyka ta powinna być wprowadzana jak najpóźniej.

Realizacja działu II i III służy pokazaniu, jak na kluczowych dla gospodarki rynkach finansowym i rynku pracy funkcjonują gospodarstwa domowe i przedsiębiorstwa. Wyeksponowanie tych dwóch rynków oraz spojrzenie przez ich pryzmat na gospodarkę i przedsiębiorczość wynikają z tego, że uczniowie, tak jak inni uczestnicy rynku, staną się pracownikami albo pracodawcami i będą musieli pozyskiwać środki pieniężne, a następnie świadomie nimi zarządzać, nabywając dobra konsumpcyjne lub czynniki produkcji, oszczędzając je lub inwestując korzystnie i bezpiecznie.

W dziale II „Rynek finansowy” wymagania odnoszą się do wiedzy dotyczącej podstaw finansów oraz umiejętności związanych z funkcjonowaniem na tym rynku człowieka jako świadomego konsumenta oraz przedsiębiorcy. Podczas realizacji tego działu uczeń na realnych przykładach powinien poznawać i dokonywać oceny produktów finansowych oraz podejmować dojrzałe decyzje, rozumiejąc ich rozmaite konsekwencje.

Celem działu III „Rynek pracy” jest przygotowanie uczniów do aktywnego zachowania się na rynku pracy. Osiągnięcia uczniów są realizowane przez analizę mocnych i słabych stron każdego z nich, możliwości wyboru drogi zawodowej oraz sytuacji na rynku pracy w celu nabycia umiejętności skutecznego jej poszukiwania. Niezbędne jest poznanie form zatrudnienia, obowiązków i praw pracownika oraz pracodawcy, jak i innych elementów prawa pracy. W wyniku realizacji tego działu uczeń zrozumie konieczność inwestowania w siebie, będzie potrafił przygotować dokumenty aplikacyjne na konkretne stanowisko, dostrzeże również, że inne osoby, w tym osoby niepełnosprawne, poszukują pracy i ją wykonują. Będzie umiał także ocenić korzyści i koszty wynikające ze współpracy z instytucjami rynku pracy.

Dział IV „Przedsiębiorstwo” jest przeznaczony przede wszystkim do realizacji wymagań związanych z pogłębieniem wiedzy na temat funkcjonowania przedsiębiorstwa w otoczeniu wraz z przygotowaniem do prowadzenia własnej działalności gospodarczej. Służy temu poznanie zasad i kształtowanie umiejętności sporządzania biznesplanu. Biznesplan powinien być przygotowany w formie pracy projektowej (wykonywanej indywidualnie lub w grupach) na zajęciach trwających przez co najmniej jeden semestr. Treści nauczania w tym dziale zostały tak ułożone, aby w trakcie ich realizacji uczniowie zapoznawali się z kolejnymi elementami przygotowywanej pracy projektowej, tj. nabywali wiedzę i umiejętności z zakresu wyboru formy organizacyjno-prawnej, rejestracji, analizy rynku, zarządzania, marketingu oraz spraw finansowych. Jako alternatywę dla opracowania planu biznesowego można opracować inne przedsięwzięcie, w planowaniu którego będzie można wykorzystać ideę biznesplanu. Realizacja takiego przedsięwzięcia o dowolnym charakterze, np. ekonomicznym, społecznym, a nawet kulturalnym, artystycznym czy też sportowym, jest dla uczniów ważnym doświadczeniem biznesowym. Uczniowie powinni osiągnąć te same efekty kształcenia, co przy planowaniu własnego biznesu, w dodatku wzmacniając je doświadczeniami praktycznymi.

Ze względu na zmieniającą się dynamicznie rzeczywistość, w związku z informatyzacją obiegu wielu dokumentów i ich częste zmiany, w podstawie programowej nie zostało określonych zbyt wiele efektów związanych z wypełnianiem różnego typu formularzy, np. poleceń przelewu, faktur czy deklaracji rocznej podatku dochodowego. Decyzję o tym, w jakim zakresie ćwiczyć te umiejętności, będą podejmować autorzy programu nauczania i realizujący go nauczyciel. W celu realizacji niektórych wymagań konieczne jest zapewnienie uczniom możliwości korzystania z pracowni komputerowej z dostępem do internetu. Zadaniem szkoły jest umożliwienie realizacji takich zajęć.

Szczególną rolę w kształceniu w zakresie przedsiębiorczości odgrywają ćwiczenia terenowe w przedsiębiorstwie, gdzie możliwa jest bezpośrednia obserwacja procesu jego funkcjonowania i zadań poszczególnych działów. Alternatywnie, w przypadku braku możliwości wyjścia do przedsiębiorstwa, można zorganizować spotkanie z przedsiębiorcą, w trakcie którego uczniowie będą mogli dyskutować na tematy związane z funkcjonowaniem

przedsiębiorstwa. Jeżeli pozwalają na to możliwości organizacyjne, należy zastosować obydwie formy poszerzenia wiedzy w zakresie funkcjonowania przedsiębiorstwa z praktycznego punktu widzenia. Zadaniem szkoły, przy wsparciu organu prowadzącego, jest zapewnienie kontaktów z przedstawicielami życia gospodarczego i możliwości realizacji części zajęć poza szkołą w przedsiębiorstwach lub instytucjach otoczenia przedsiębiorczości.

W osiągnięciu wielu efektów kształcenia istotną rolę odgrywa kształtowanie umiejętności czytania fragmentów aktów prawnych, takich jak: ustawa z dnia 26 czerwca 1974 r. – Kodeks pracy, ustawa z dnia 23 kwietnia 1964 r. – Kodeks cywilny (Dz. U. z 2018 r. poz. 1025, z późn. zm.) czy ustawa z dnia 6 marca 2018 r. – Prawo przedsiębiorców (Dz. U. poz. 646, z późn. zm.). Nie jest możliwe, aby uczniowie zapoznawali się na lekcji w całości z tymi aktami prawnymi, dlatego też konieczny jest staranny, celowy dobór niewielkich fragmentów, np. związanych z urlopami przysługującymi pracownikowi czy ramami prawnymi funkcjonowania spółki cywilnej. W realizacji tematów związanych z ochroną konsumentów i klientów usług finansowych należy wykorzystać przykładowe umowy, regulaminy, zapisy ogólnych warunków ubezpieczenia itp. i kształtować umiejętność ich analizy. Uczeń mający za sobą kształcenie w ramach lekcji podstaw przedsiębiorczości powinien być przekonany, że nie zawiera umów i nie kupuje produktów finansowych, których nie rozumie i z których warunkami oferty i realizacji nie zapoznał się dokładnie. Podczas realizacji wymagania odnoszącego się do budżetu państwa również można skorzystać z fragmentu ustawy budżetowej lub jej omówienia przygotowywanego przez Ministerstwo Finansów, dokonując analizy wpływów i wydatków konkretnego budżetu z danego roku.

Przy realizacji poszczególnych tematów, szczególnie tych dotyczących obowiązków pracownika i pracodawcy, finansów i prowadzenia biznesu, należy zwracać uwagę na kształtowanie postaw uczniów związanych głównie z rozumieniem roli etyki w życiu społeczno-gospodarczym. Uczniowie powinni mieć świadomość, że identyfikacja i przestrzeganie standardów etycznych nie stoi w sprzeczności z osiągnięciem sukcesu rynkowego. Ważne jest także formowanie postawy, która pozwala docenić rolę przedsiębiorcy w życiu społeczno-gospodarczym.

Komentarz do podstawy programowej przedmiotu podstawy przedsiębiorczości

dr Tomasz Rachwał, Zygmunt Kawecki, Wioletta Kilar, Piotr Wróbel

Wprowadzenie – ogólne założenia zmian edukacji w zakresie przedsiębiorczości

Nowa podstawa programowa z podstaw przedsiębiorczości dla szkół ponadpodstawowych (czteroletniego liceum, pięcioletniego technikum, branżowej szkoły I stopnia dla absolwentów 8-klasowej szkoły podstawowej oraz szkoły policealnej dla słuchaczy, którzy nie realizowali tego przedmiotu na wcześniejszych etapach edukacji), została opracowana przy uwzględnieniu nowego spojrzenia na procesy zachodzące w gospodarce oraz nowych kierunków i idei w zakresie dydaktyki przedsiębiorczości rozwijanych przez wyższe uczelnie. W szczególności wzięto pod uwagę wyniki wieloletnich dyskusji nad celami, treściami i metodami kształcenia w zakresie przedsiębiorczości, prowadzonymi w ramach organizowanych corocznie konferencji naukowych i zjazdów nauczycieli przedsiębiorczości oraz na łamach różnych czasopism.

W trakcie konferencji, połączonych od 2008 r. ze zjazdami nauczycieli przedsiębiorczości, corocznie odbywały się sesje referatowe oraz dyskusje specjalne poświęcone edukacji w zakresie przedsiębiorczości. Wnioski z obrad konferencji i zjazdów, szczególnie z tych w roku 2015 i 2016, a także specjalnej debaty zorganizowanej w Ministerstwie Edukacji Narodowej 10 czerwca 2016 r., stały się podstawą formułowania zapisów nowej podstawy programowej. Artykuły opracowane na bazie referatów wygłoszonych w trakcie konferencji są publikowane na łamach czasopisma naukowego „Przedsiębiorczość – Edukacja” (www.p-e.up.krakow.pl). Jest to jedyne ogólnopolskie czasopismo dedykowane problematyce edukacji w zakresie przedsiębiorczości, w którym swoje opinie prezentują różni interesariusze procesu kształcenia i specjaliści z zakresu dydaktyki przedsiębiorczości. Ponadto dyskusja nad edukacją w zakresie przedsiębiorczości odbywała się także podczas innych, okazjonalnych konferencji, w tym ogólnopolskich zjazdów katedr przedsiębiorczości. Po raz pierwszy MEN zaproponowało też dwukrotną możliwość zgłaszania uwag do projektu podstawy programowej w postaci tzw. pre-konsultacji i konsultacji społecznych w ramach prac nad reformą.

W wyniku tych dyskusji przyjęto następujące założenia tworzenia nowej podstawy programowej z przedsiębiorczości:

- 1) przedsiębiorczość w edukacji winna być traktowana jako jedna z kompetencji kluczowych,
- 2) edukacja w zakresie przedsiębiorczości powinna się rozpoczynać jak najwcześniej, już w szkole podstawowej (na etapie wczesnoszkolnym), a nawet w przedszkolu; na etapie wczesnoszkolnym nauczanie przedsiębiorczości powinno polegać głównie na

aktywizowaniu uczniów i wyrabianiu w nich postaw szeroko rozumianych jako zachowania przedsiębiorcze,

- 3) przedsiębiorczość na potrzeby edukacji powinna być rozumiana dużo szerzej niż tylko jako zakładanie własnego biznesu, który należy uznać za jeden z ważnych, ale nie jedyny przejaw przedsiębiorczości,
- 4) przedsiębiorczość osób i organizacji, w tym także władz centralnych i samorządowych, odgrywa fundamentalną rolę w rozwoju społeczno-gospodarczym krajów oraz układów regionalnych (województw), ponadlokalnych (powiatów, obszarów funkcjonalnych – np. metropolitalnych) i lokalnych (miast-gmin), ma m.in. duże znaczenie w przeciwdziałaniu zjawiska bezrobocia oraz poszukiwaniu rozwiązań w przedsiębiorstwach w sytuacji deficytu pracowników o odpowiednikach kwalifikacjach na rynku pracy, stąd jej rola w edukacji wykracza poza korzyści osobiste (indywidualne),
- 5) przedsiębiorczość rodzima (obywateli Polski) odgrywa fundamentalną rolę w przyspieszaniu rozwoju gospodarczego opartego na rodzimym kapitale, z którego zyski są przeznaczane na konsumpcję głównie w Polsce, reinwestowane głównie w kraju, dlatego dzięki przedsiębiorczości obywateli jest możliwe uruchomienie programów rozwoju gospodarczego kraju, opartych głównie na wykorzystaniu rodzimych zasobów;
- 6) edukację w zakresie przedsiębiorczości można traktować jako element wychowania do patriotyzmu gospodarczego, co wpisuje się w powszechnie akceptowane priorytety polityki gospodarczej i oświatowej,
- 7) w zakresie edukacji dla przedsiębiorczości zrobiono w ostatnich 15 latach (tj. od 2002 r., czyli wprowadzenia przedmiotu podstawy przedsiębiorczości do szkół ponadgimnazjalnych i elementów przedsiębiorczości do innych przedmiotów, głównie wiedzy o społeczeństwie w gimnazjum) kroki milowe, modyfikując korzystnie podstawę programową, szczególnie z 2012 r.

Opierając się na tych przesłankach i fundamentach, w toku dyskusji sformułowano następujące postulaty w odniesieniu do zmian edukacji w zakresie przedsiębiorczości (por. Rachwał 2017b):

- 1) zmiany programowe powinny być bardziej ewolucyjne niż rewolucyjne, choć w przypadku ogólnego rozkładu treści kształcenia i niektórych celów dosyć istotne,
- 2) konieczne jest rozszerzenie elementów edukacji w zakresie przedsiębiorczości na niższe poziomy (przedsiębiorczość zgodnie z rekomendacjami europejskimi i ekspertów powinna być nauczana od poziomu przedszkolnego i wczesnoszkolnego do procesu kształcenia przez całe życie), może się to odbywać poprzez np. wprowadzenie treści kształcenia do programów wychowania przedszkolnego i wczesnoszkolnego – w postaci zabaw i dyskusji, np. o roli pracy i pieniądza w życiu rodziny czy roli przedsiębiorstw np. sklepów w życiu codziennym,
- 3) konieczna jest korekta istniejących zapisów podstawy programowej podstaw przedsiębiorczości w zakresie usunięcia zbędnych powtórzeń pomiędzy etapami

- szkolnymi,
- 4) należy położyć większy nacisk na kształcenie umiejętności i postaw, a nie wyposażanie w wiedzę,
  - 5) konieczne jest wyeliminowanie niejasnych sformułowań w zakresie tzw. efektów kształcenia i doprecyzowanie wymagań szczegółowych,
  - 6) należy wpisać do tzw. zaleceń (warunków realizacji) kwestię ćwiczeń terenowych jako jednej z niezbędnych form kształcenia,
  - 7) urealnienie zbyt przeładowanych treści kształcenia poprzez odpowiednie zaplanowanie korelacji międzyprzedmiotowych,
  - 8) konieczna głęboka rewizja dotychczasowych treści z zakresu przedsiębiorczości w wiedzy o społeczeństwie, jak wskazują badania bardzo często marginalizowanych przez nauczycieli tego przedmiotu,
  - 9) niezbędne jest uporządkowanie treści związanych z funkcjonowaniem rynku i gospodarki rynkowej, które dotychczas niekorzystnie były „rozbite” pomiędzy gimnazjum a szkoły ponadgimnazjalne,
  - 10) ważne jest uzupełnienie o treści związane z ekonomią społeczną i społeczną odpowiedzialnością biznesu oraz rolą firm rodzinnych w gospodarce, a także o treści związane z zarządzaniem ludźmi i analizą rynku (otoczenia przedsiębiorstwa), gdyż dotychczas treści te były obecne tylko w „ekonomii w praktyce”, czyli realizowała je jedynie część uczniów,
  - 11) konieczne jest wzmocnienie treści (efektów) związanych z umiejętnością zbierania i analizowania danych o rozwoju gospodarczym oraz wzmocnienie treści w zakresie ochrony klienta usług finansowych.

Postulaty te zostały w zapisach nowej podstawy programowej zrealizowane.

Zakres przedmiotu w świetle nowej podstawy programowej jest w większym stopniu niż dotychczas zgodny z powszechnie przyjmowaną definicją przedsiębiorczości jako jednej z ośmiu kompetencji kluczowych. W świetle definicji przyjętej przez Komisję Europejską kompetencje określone jako „inicjatywność i przedsiębiorczość” oznaczają zdolność osoby do wcielania pomysłów w czyn. Obejmują one kreatywność, innowacyjność i podejmowanie ryzyka, a także zdolność do planowania przedsięwzięć i prowadzenia ich dla osiągnięcia zamierzonych celów. Stanowią one wsparcie dla indywidualnych osób nie tylko w ich codziennym życiu prywatnym i społecznym, ale także w ich miejscu pracy, pomagając im uzyskać świadomość kontekstu ich pracy i zdolność wykorzystywania szans; są podstawą bardziej konkretnych umiejętności i wiedzy potrzebnych tym, którzy podejmują lub uczestniczą w przedsięwzięciach o charakterze społecznym lub gospodarczym. Powinny one obejmować świadomość wartości etycznych i promować dobre zarządzanie (Kompetencje... 2007). Taki punkt widzenia na przedsiębiorczość jest od lat przyjmowany przez wielu autorów (m.in. Rachwał 2004a,b, 2006), jeszcze zanim ogłoszono tę deskrypcję kompetencji „inicjatywność i przedsiębiorczość”. Przyjmują oni, że jest głównie zespół cech osobowości, które pozwalają na aktywne uczestnictwo w życiu społeczno-gospodarczym, przygotowując

do dorosłego życia, ale także dalszej edukacji, jako elementu kształtowania kariery zawodowej. Coraz powszechniej wskazuje się także, że jest przedsiębiorczość kompetencją, której rola będzie w przyszłości znacząca (Borowiec, Kilar, Rachwał, 2018).

W nowej podstawie programowej przyjęto więc szeroko zakrojoną koncepcję przedmiotu podstawy przedsiębiorczości, w której dzięki wyposażeniu uczniów w wiedzę ekonomiczną i finansową kształtuje się ich umiejętności elastycznego zachowania na rynku pracy i zarządzania oraz rozwija cechy przywódcze. Niezmiernie ważne w nowej podstawie, co nie było dotychczas tak mocno akcentowane, jest także kształtowanie u uczniów szacunku do wartości będących fundamentem gospodarki rynkowej i społecznie odpowiedzialnego biznesu, a także postaw etycznych i gotowości do ich przestrzegania w życiu zawodowym i społecznym. Lekcje podstaw przedsiębiorczości realizowane zgodnie z nową podstawą powinny wspierać uczniów w samorozwoju oraz chęci inwestowania w siebie i uczenia się przez całe życie, w sytuacji dynamicznie zmieniających się warunków otoczenia i rozwoju gospodarki opartej na wiedzy.

Takie szerokie ujęcie przedmiotu jest od lat wyzwaniem edukacyjnym zarówno dla uczniów, jak i dla nauczycieli. W nowej podstawie programowej starano się jednak urealnić zakres treści kształcenia, dostosowując go do możliwości realizacji w czasie określonym przez ramowe plany nauczania. Stąd liczba działów jest mniejsza niż w dotychczas obowiązującej podstawie programowej. Było to możliwe dzięki dobremu określeniu korelacji międzyprzedmiotowych (przy uwzględnieniu także szkoły podstawowej jako niższego szczebla edukacji), w wyniku czego część treści kształcenia związanych z przedsiębiorczością jest realizowana na innych przedmiotach, głównie na lekcjach wiedzy o społeczeństwie i geografii. Jednocześnie, zgodnie z postulatami przedstawicieli środowisk związanych z edukacją w zakresie przedsiębiorczości, uszczegółowiono zapisy celów ogólnych, treści i efektów kształcenia, aby precyzyjniej określić zakres wymagań. Powinno to ograniczyć zbyt szerokie ujmowanie niektórych zagadnień, jak to było dotychczas często praktykowane. Cele kształcenia – wymagania ogólne zapisano w innym ujęciu, w podziale na wiedzę, umiejętności i postawy (kompetencje społeczne), zgodnie ze współczesną powszechną praktyką przyjętą w zapisach europejskich, w tym polskich, ram kwalifikacji.

Za konieczne w procesie kształcenia uznano nabywanie przez uczniów wiedzy oraz kształtowanie umiejętności i postaw dotyczących: funkcjonowania gospodarki rynkowej, rynku finansowego, rynku pracy oraz przedsiębiorstwa. Stąd podział treści kształcenia na cztery działy. Nowa podstawa nawiązuje również do wymagań stawianych przez pracodawców, którzy od pracowników oprócz podstawowej wiedzy ekonomicznej i z zakresu zarządzania, wymagają także kreatywności oraz szeregu umiejętności i kompetencji miękkich związanych komunikacją interpersonalną i umiejętnością pracy w zespole.

Przy przyjęciu powyższych założeń edukacyjnych jednym z głównych celów dydaktycznych przedmiotu jest przygotowanie uczniów do planowania swojej przyszłości oraz do aktywności zawodowej w roli pracowników najemnych w różnych przedsiębiorstwach i instytucjach lub osób prowadzących własną działalność gospodarczą. Zapisy podstawy programowej sprzyjają więc przygotowaniu uczniów do różnego typu aktywności społecznej i gospodarczej, a także do życia rodzinnego w znaczeniu ekonomicznym, dając podstawowe umiejętności konkurencyjnych zachowań na rynku, w tym ponoszenia konsekwencji swoich decyzji. W świetle nowej podstawy programowej uczniowie powinni więc nie tylko kształtować swoje postawy przedsiębiorcze sprzyjające realizacji indywidualnych celów ekonomicznych, ale także być społecznie odpowiedzialnymi w swoich dążeniach i działaniach.

Jednym z atutów nowej podstawy programowej z podstaw przedsiębiorczości jest połączenie wiedzy ekonomicznej, niezbędnej w rozumieniu funkcjonowania gospodarki i aktywnym uczestniczeniu w życiu społeczno-gospodarczym, z kształtowaniem umiejętności i postaw, które pozwolą uczniowi odnaleźć się we współczesnym niezwykle dynamicznym świecie. W tym celu za ważne uznano organizację ćwiczeń terenowych w przedsiębiorstwie lub zaproszenie przedsiębiorców na lekcje podstaw przedsiębiorczości w szkole, co dotychczas nie było zapisane w podstawie programowej oraz przygotowanie przez uczniów projektu przedsięwzięcia ekonomicznego opartego na biznesplanie. Silniejszy akcent został więc położony na analizę funkcjonowania przedsiębiorstwa w otoczeniu, w tym dostrzegania przez uczniów możliwości osiągania sukcesów przez polskie przedsiębiorstwa na rynku krajowym i międzynarodowym. Ma to na celu wzmocnienie zainteresowania podejmowaniem działalności gospodarczej. Uwzględniono przy tym także działalność startupów, inkubatorów przedsiębiorczości oraz podmiotów ekonomii społecznej, co jest nowością w stosunku do dotychczasowej podstawy.

Nowa podstawa programowa wspiera także kształtowanie świadomości prawnej uczniów. Przykładowo, w realizacji ważnych tematów związanych z ochroną konsumentów i klientów usług finansowych proponuje się wykorzystać przykładowe umowy, regulaminy, zapisy ogólnych warunków ubezpieczenia i kształtować umiejętność ich analizy. Ważne jest, aby uczeń mający za sobą kształcenie w ramach lekcji podstaw przedsiębiorczości, był przekonany, że nie zawiera umów i nie kupuje produktów finansowych, których nie rozumie i z których warunkami oferty i realizacji nie zapoznał się dokładnie. Podejście to nawiązuje do nowych europejskich i polskich regulacji w zakresie coraz lepszej ochrony praw klienta usług finansowych. Ma to szczególne znaczenie w sytuacji wychodzenia z ogólnoświatowej recesji gospodarczej, wywołanej kryzysem na rynkach finansowych, u podstaw których stało m.in. nieodpowiedzialne oferowanie ryzykownych instrumentów finansowych osobom bez odpowiedniej wiedzy, a z drugiej strony mało przemyślane zaciąganie zobowiązań kredytowych. W zapisach nowej podstawy programowej starano się więc wyciągać wnioski płynące z tej lekcji.

Ze względu na zmieniającą się dynamicznie rzeczywistość, w związku z informatyzacją obiegu wielu dokumentów i ich częste zmiany, w podstawie programowej nie zapisano zbyt wielu efektów związanych z wypełnianiem różnego typu formularzy, np. deklaracji rocznej podatku dochodowego. Decyzję o tym, w jakim zakresie ćwiczyć te umiejętności, pozostawia się nauczycielowi. Jest to nowe podejście w stosunku do dotychczas obowiązującej podstawy.

W nowej podstawie programowej położono większy akcent na kształtowanie postaw otwartości, zdolności podejmowania dialogu i współpracy, umiejętności krytycznej analizy i dyskusji, w tym formułowania argumentów za i przeciw czy prezentacji wad i zalet określonych rozwiązań w życiu gospodarczym.

Podstawy przedsiębiorczości w ramowych planach nauczania w szkołach ponadpodstawowych

Osobny przedmiot podstawy przedsiębiorczości zaplanowano w szkołach ponadpodstawowych.

W ramowych planach nauczania założono, że na PP przeznaczają się 2 godziny tygodniowo w cyklu kształcenia, to jest w przypadku absolwentów nowej 8-letniej szkoły podstawowej w:

- LO i technikum: po 1 godz. w 2 i 3 klasie, co daje to ok. 68 godzin⁷ łącznie;
- branżowa szkoła I stopnia: 2 godz. w 1 klasie, tj. ok. 68 godz. łącznie;
- LO dla dorosłych prowadzące zajęcia w formie zaocznej: 18 godzin łącznie w 1 klasie (po 9 godz. na sem.);
- szkoła policealna: stacjonarna – 1 godz. tyg. w 1 klasie (ok. 35 godzin*), zaoczna – 20 godz. łącznie w 1 klasie – tylko w sytuacji, gdy słuchacz nie miał PP wcześniej.

Warto zaznaczyć, że absolwenci dotychczasowego gimnazjum realizują podstawy przedsiębiorczości w liceum i technikum wg starych zasad (tj. 2 godziny tygodniowo w 1 klasie), natomiast w branżowej szkole I stopnia w klasie 2 (również 2 godziny tygodniowo).

Wobec powyższego przyjęto założenie, że podstawa programowa dla liceum ogólnokształcącego, technikum i branżowej szkoły I stopnia powinna być taka sama pod względem układu treści, celów ogólnych i wymagań szczegółowych, natomiast dla szkoły policealnej stacjonarnej i zaocznej zmniejszono zapisy wymagań szczegółowych, ograniczając się do tych najważniejszych z punktu widzenia funkcjonowania na rynku pracy i prowadzenia

---

⁷ Kalendarz roku szkolnego wskazuje średnio 36–37 tygodni zajęć po uwzględnieniu świąt i ferii, bez dni wolnych od zajęć edukacyjnych ogłoszonych przez organ prowadzący/dyrekcję, zielonych szkół itp. (np. 2015/2016 – 37, 2016/2017 – 36,7, 2017/2018 – 36,8), źródło: <https://kalendarz-roku-szkolnego.edu.pl>

własnego biznesu. Przyjęto bowiem założenie, że słuchacze tych szkół mają już doświadczenie na rynku pracy lub w biznesie.

Układ treści i cele ogólne kształcenia – porównanie dotychczasowej i nowej podstawy programowej

Nowa podstawa programowa do podstaw przedsiębiorczości generalnie podzielona została na cztery tematyczne działy, tj. gospodarka rynkowa, rynek finansowy, rynek pracy oraz przedsiębiorstwo, do których przypisano optymalną liczbę godzin, w czasie których nauczyciel powinien zrealizować tematy z danego działu. Działy zaplanowane zostały w taki sposób tematycznie, by mogły po sobie następować, jednocześnie odpowiadając na potencjalne potrzeby młodego człowieka w danej klasie. Ze względu na to, że przedmiot ten jest zaplanowany w szkole branżowej I stopnia w pierwszej klasie, a liceum i technikum w drugiej i trzeciej klasie, przyjmuje się, że na dział I należy przeznaczyć minimum 8 godz., na dział II – 13 godz., dział III – 12 godz., dział IV – 19 godz., czyli łącznie 52 godzin, co stanowi ok. 80% godzin, które ma do dyspozycji nauczyciel. Pozostałe godziny nauczyciel może przeznaczyć na rozszerzenie określonych treści według własnego uznania. Taki rozkład godzin i odpowiadających im wymagań pomiędzy działami, wynika z przyjętego założenia, że w nauczaniu przedsiębiorczości fundamentalne są umiejętności związane z podejmowaniem aktywności zawodowej w ramach pracy etatowej lub samozatrudnienia, zaś podstawą tej aktywności jest wiedza ekonomiczna wraz z problematyką funkcjonowania rynku finansowego. Za przyjęciem proponowanej kolejności układu treści przemawia szereg argumentów, m.in.:

- wiedza ekonomiczna i finansowa jest podstawą funkcjonowania na rynku pracy i zachowań biznesowych;
- problematyka rynku pracy i przedsiębiorstwa powinna być realizowana możliwie najpóźniej, ze względu na dojrzałość uczniów;
- treści z zakresu rynku pracy są bliższe i tym samym nieco łatwiejsze dla uczniów niż z działu przedsiębiorstwo,
- poznanie funkcjonowania lokalnego przedsiębiorstwa w trakcie ćwiczeń terenowych lub spotkania z przedsiębiorcą, powinno być realizowane na koniec edukacji, w okresie wiosennym, kiedy uczniowie zdobędą już wiedzę pozwalającą na odpowiednie zadawanie mądrych pytań i będą zdolni do przeprowadzenia obserwacji i wyciągania z nich wniosków analitycznych.

W dotychczas obowiązującej podstawie występował podział treści kształcenia na takie części jak: człowiek przedsiębiorczy, rynek – cechy i funkcje, instytucje rynkowe, państwo, gospodarka, przedsiębiorstwo, a także rynek pracy. Treści z zakresu przedsiębiorczości realizowane były częściowo w ramach zajęć z wiedzy o społeczeństwie w klasach gimnazjalnych i w pierwszej klasie szkoły ponadgimnazjalnej podczas lekcji podstaw przedsiębiorczości.

Szczególne miejsce w nowej podstawie programowej zajmuje dział czwarty „Przedsiębiorstwo”, który przeznaczony jest przede wszystkim do realizacji wymagań związanych z pogłębieniem wiedzy na temat funkcjonowania przedsiębiorstwa w otoczeniu wraz z przygotowaniem do prowadzenia własnego biznesu i dlatego należy przeznaczyć na niego największą część godzin. W obliczu rezygnacji z fakultatywnego przedmiotu „ekonomia w praktyce”, który jak wynika z obserwacji, był i tak rzadko realizowany w szkołach, elementy praktycznej edukacji biznesowej zostały przeniesione właśnie do tego działu.

W stosunku do dotychczas obowiązującej podstawy programowej nastąpiła znaczna zmiana układu ogólnych celów kształcenia. Dotychczas bowiem miały one nieco odmienny charakter, gdyż w wymaganiach ogólnych wyróżniono działy: komunikacja i podejmowanie decyzji, gospodarka i przedsiębiorstwo, planowanie i kariera zawodowa oraz ostatni – zasady etyczne. Dotychczas cele ogólne zapisane były łącznie. Jednak, ze względu na specyfikę przedmiotu uznano za korzystniejsze podzielenie celów ogólnych na kategorie: wiedza, umiejętności i stosowanie wiedzy w praktyce oraz kształtowanie postaw. Zastosowane ujęcie podkreśla, dotychczas często pomijaną, rolę umiejętności oraz postaw w kształceniu i codziennym życiu młodego człowieka. Nowa podstawa programowa w tym zakresie nawiązuje do zasad stosowanych w zapisach Europejskich/Polskich Ram Kwalifikacji, znanych także z wcześniejszego powszechnego wdrożenia w szkolnictwie wyższym (jako Krajowe Ramy Kwalifikacji dla Szkolnictwa Wyższego).

Na 34 cele ogólne najwięcej, tj. 13, dotyczy umiejętności i stosowania wiedzy w praktyce, a 10 – wiedzy. Warto podkreślić, że 11 celów ogólnych odnosi się do kształtowania postaw, ze szczególnym uwzględnieniem postaw etycznych, dotychczas nie występujących w takim zakresie w podstawie programowej, choć wyraźnie jest to wyartykułowane w europejskiej definicji przedsiębiorczości jako kompetencji kluczowej. Zapisy celów ogólnych w nowej podstawie są bardziej konkretne, zgodnie z postulatami zgłaszanymi w dyskusjach i debatach. Ponieważ są to cele ogólne, nie ujmowano ich w ujęciu operacyjnym efektów kształcenia (typu „uczeń charakteryzuje”), stosując w tym wypadku wzór zapisu stosowany w podstawie programowej z geografii dla szkoły podstawowej, traktując go jako wzorcowy.

Tab. 1. Porównanie zapisów nowej i starej podstawy programowej w zakresie celów kształcenia – wymagań ogólnych

NOWA podstawa programowa (dla liceum ogólnokształcącego, technikum, branżowej szkoły I stopnia oraz szkoły policealnej*)	STARA podstawa programowa (dla liceum ogóln., technikum i zasadniczej szkoły zawodowej)
I. Wiedza.	
1. <i>Poznanie</i> elementarnych pojęć z zakresu podstaw przedsiębiorczości*.	BRAK
2. Rozumienie istoty przedsiębiorczości oraz poznanie jej roli w gospodarce i życiu człowieka*.	BRAK
3. Wyjaśnianie mechanizmów funkcjonowania gospodarki rynkowej, powiązań między jej podmiotami oraz poznanie roli państwa w procesach gospodarczych*.	[Uczeń] charakteryzuje mechanizmy funkcjonowania gospodarki i instytucji rynkowych

	oraz rolę państwa w gospodarce.
4. Zaznajomienie się z prawami i instytucjami chroniącymi konsumenta*.	BRAK
5. Rozumienie roli pieniądza, rynków i instytucji finansowych w gospodarce, funkcjonowaniu przedsiębiorstw i życiu człowieka*.	BRAK
6. Poznanie rodzajów podatków, ich wpływu na budżety państwa, przedsiębiorstw i gospodarstw domowych*.	BRAK
7. Dostrzeganie znaczenia ubezpieczeń w działalności gospodarczej i życiu człowieka*.	BRAK
8. Rozumienie funkcjonowania rynku pracy, zasad aktywnego poszukiwania pracy, przygotowania się do rozmowy kwalifikacyjnej, poznanie praw oraz obowiązków pracownika i pracodawcy*.	BRAK
9. Poznanie zasad funkcjonowania przedsiębiorstwa w gospodarce rynkowej, form organizacyjno-prawnych, innowacyjnych modeli biznesowych i procedury rejestracji działalności gospodarczej*.	[Uczeń] wyjaśnia zasady funkcjonowania przedsiębiorstwa i sporządza prosty biznesplan.
10. Rozumienie zasad zarządzania, roli marketingu oraz społecznej odpowiedzialności w funkcjonowaniu przedsiębiorstwa*.	BRAK
II. Umiejętności i stosowanie wiedzy w praktyce.	
1. Wyszukiwanie informacji z różnych źródeł, ich selekcja i analizowanie*.	BRAK
2. Stosowanie w praktyce kluczowych pojęć związanych z przedsiębiorczością*.	BRAK
3. Podejmowanie przemyślanych decyzji na podstawie wskaźników ekonomicznych oraz samodzielne obserwacje zjawisk zachodzących w gospodarce*.	[Uczeń] analizuje aktualne zmiany i tendencje w gospodarce świata i Polski.
4. Odpowiedzialne gospodarowanie pieniędzmi, analizowanie, ocenianie i świadome korzystanie z usług finansowych oraz inwestowanie kapitału z wykorzystaniem wiedzy na temat praw klienta usług finansowych*.	[Uczeń] rozróżnia i porównuje formy inwestowania i wynikające z nich ryzyko.
5. Podejmowanie niezależnych, odpowiedzialnych decyzji finansowych w odniesieniu do własnych zasobów*.	BRAK
6. Podnoszenie kompetencji osobistych i społecznych niezbędnych na rynku pracy oraz wzmacnianie motywacji do pracy.	BRAK
7. Analizowanie oferty rynku pracy, sporządzanie dokumentów aplikacyjnych, dokonywanie autoprezentacji oraz korzystne prezentowanie się podczas rozmowy kwalifikacyjnej*.	[Uczeń] opisuje mocne strony swojej osobowości; analizuje dostępność rynku pracy w odniesieniu do własnych kompetencji i planów zawodowych.
8. Rozróżnianie skutków wynikających z nawiązania i rozwiązania stosunku pracy oraz wykonywania czynności na podstawie umów cywilnoprawnych i analizowanie przepisów Kodeksu pracy*.	BRAK
9. Analizowanie otoczenia przedsiębiorstwa, w tym rynku, na którym działa*.	BRAK
10. Projektowanie działań w zakresie zakładania własnego przedsiębiorstwa lub podejmowania innych przedsięwzięć o charakterze społeczno-ekonomicznym*.	BRAK

11. Przygotowanie do prowadzenia własnej działalności gospodarczej*.	BRAK
12. Efektywne uczestniczenie w pracy zespołowej z wykorzystaniem umiejętności w zakresie komunikacji interpersonalnej oraz wdrażanie zasad skutecznego przywództwa w organizacji*.	[Uczeń] wykorzystuje formy komunikacji werbalnej i niewerbalnej; podejmuje decyzje i ocenia ich skutki, zarówno pozytywne, jak i negatywne.
13. Rozpoznawanie działań etycznych i nieetycznych w życiu gospodarczym oraz przejawów społecznej odpowiedzialności biznesu*.	[Uczeń] wyjaśnia zasady etyczne w biznesie i w relacjach pracownik-pracodawca, potrafi ocenić zachowania pod względem etycznym.
III. Kształtowanie postaw.	
1. Wykorzystanie zdobytej wiedzy ekonomicznej do rozwijania własnej postawy przedsiębiorczej jako jednego z podstawowych warunków aktywnego uczestnictwa w życiu społeczno-gospodarczym, w tym skutecznego wykonywania pracy najemnej i prowadzenia własnej działalności gospodarczej*.	BRAK
2. Korzystanie z szans pojawiających się na rynku, podejmowanie inicjatywy, pomysłowość oraz zdolność do pokonywania barier wewnętrznych i zewnętrznych*.	BRAK
3. Docenianie postaw przedsiębiorczych w życiu codziennym, gotowość do czynnego uczestnictwa w życiu społeczno-gospodarczym kraju oraz współodpowiedzialność za jego rozwój*.	BRAK
4. Docenianie roli przedsiębiorców budujących w sposób odpowiedzialny konkurencyjną gospodarkę oraz dostrzeganie znaczenia wolności gospodarczej i własności prywatnej jako filarów gospodarki rynkowej*.	BRAK
5. Przyjmowanie postaw patriotyzmu gospodarczego, rozumianego jako odpowiedzialność konsumentów i ludzi biznesu za dobrobyt gospodarczy i społeczny kraju*.	BRAK
6. <i>Dostrzeganie</i> konsekwencji działań nieetycznych związanych z finansami, w tym obowiązkami podatkowymi*.	BRAK
7. Kształtowanie w sobie odpowiedzialnych postaw jako przyszłych pracowników i pracodawców oraz należytego wypełnienia obowiązków, a także sprawiedliwego, opartego na prawości i dążeniu do prawdy traktowania pracowników.	BRAK
8. Kształtowanie proaktywności, odpowiedzialności za siebie i innych oraz umiejętnego godzenia własnego dobra z dobrem innych ludzi.	BRAK
9. Zainteresowanie prowadzeniem własnej działalności gospodarczej oraz motywacja do ciągłego samorozwoju i inwestowania w siebie*.	BRAK
10. Kształtowanie postawy otwartości i szacunku do innych osób oraz zdolności podejmowania dialogu i współpracy*.	BRAK
11. Przyjmowanie postaw etycznych, społecznej solidarności i odpowiedzialności w życiu gospodarczym*.	BRAK

BRAK – oznacza brak zapisu celu kształcenia – wymagania ogólnego, który odpowiadałby merytorycznie treści zapisów celów kształcenia nowej podstawy programowej; w szkole policealnej z niektórych celów kształcenia zrezygnowano ze względu na ograniczenia w liczbie godzin.

* – zapisy w podstawie programowej dla szkoły policealnej (czcionką normalną takie same jak dla liceum

i technikum, *kursywą zaznaczono* zapisy różniące podstawę programową dla szkoły policealnej od zapisów dla szkoły średniej); podstawa dla szkoły branżowej nie różni się znacząco od podstawy dla liceum i technikum, dlatego różnic nie oznaczano.

Zestawienie celów kształcenia w Tabeli 1. wskazuje na pełniejsze ich ujęcie w stosunku do starej podstawy programowej, bardziej odpowiadające fundamentalnym założeniom konstrukcji nowej podstawy programowej, przyjętemu układowi treści kształcenia i zapisom wymagań szczegółowych.

Treści kształcenia i wymagania szczegółowe – porównanie dotychczasowej i nowej podstawy programowej

Zgodnie z postulatami zmiany w zakresie treści kształcenia i wymagań szczegółowych są raczej ewolucyjne niż rewolucyjne, choć zauważalne. W nowej podstawie programowej oprócz tytułów działów zapisano w sposób precyzyjny treści kształcenia. Wynika to z faktu, że odczytanie ich przez zapisy wymagań szczegółowych nastroczało pewne trudności. Takie podejście daje także swobodę nauczycielowi wyjścia poza wymagania szczegółowe, do których realizacji (i tylko do nich) powinien czuć się zobowiązany nauczyciel, w ramach określonych obok tytułu działów treści kształcenia. Przed autorami podstawy programowej stało trudne wyzwanie włączenia niektórych ważnych treści kształcenia z zakresu „ekonomii w praktyce” do podstaw przedsiębiorczości. Konieczne było włączenie także niektórych treści kształcenia z wiedzy o społeczeństwie z dotychczasowego gimnazjum.

W zakresie zapisów wymagań szczegółowych (zakładanych efektów kształcenia) należy podkreślić większy nacisk na kształtowanie umiejętności i postaw. W efekcie, w nowej podstawie jest więcej wymagań szczegółowych w zakresie umiejętności i kształtowania postaw niż w starej podstawie programowej. Szacunkowo w starej podstawie programowej blisko 2/3 wymagań szczegółowych odnosiło się do wiedzy, a ok. 1/3 do umiejętności (postawy były traktowane zupełnie marginalnie), natomiast w nowej podstawie programowej ok. 30% wymagań odnosi się do wiedzy, 60% do umiejętności i stosowania wiedzy w praktyce, a blisko 10% do kształtowania postaw.

W stosunku do dotychczas obowiązującej podstawy programowej w nowej zaznacza się znacznie precyzyjniejsze i bardziej uporządkowane ujęcie oczekiwanych efektów kształcenia.

Warto zwrócić uwagę, że wyeliminowano powielające się na różnych przedmiotach szkolnych treści kształcenia, co pozwoliło zaoszczędzić czas i wprowadzić nowe, konieczne treści kształcenia. Przykładowo problematyka bezrobocia w ujęciu makroekonomicznym czy mierników i wskaźników rozwoju społeczno-gospodarczego jest realizowana na geografii, a komunikacja interpersonalna, budżety domowe i jednostek samorządu terytorialnego czy ubezpieczenia społeczne na lekcjach wiedzy o społeczeństwie.

W zakresie wymagań szczegółowych położono nacisk na:

- kształcenie umiejętności niezbędnych w codziennym życiu,
- umiejętność identyfikacji oraz wyjaśniania zjawisk lub procesów gospodarczych i dostrzegania prawidłowości,
- prowadzenie merytorycznej, opartej na sprawdzonych faktach i rzetelnych argumentach, dyskusji, także na trudne i kontrowersyjne tematy,
- analizowanie i interpretowanie zebranych danych (informacji),
- ocenianie i dostrzegania różnych aspektów analizowanych zjawisk ekonomicznych w celu kształtowania człowieka myślącego, nie poddającego się manipulacyjnym przekazom z mediów, ideologicznym interpretacjom, „fake-newsom” itp.,
- korzystanie z materiałów źródłowych, w tym samodzielnie wyszukanych,
- umiejętność czytania „ze zrozumieniem” aktów prawnych, umów, ogólnych warunków ubezpieczenia itp.,
- dostrzeganie roli przedsiębiorczości w różnych aspektach życia osobistego człowieka i społeczno-gospodarczego,
- kształtowanie postaw, szczególnie odpowiedzialności, uczciwości, otwartości i szacunku.

Ponadto w zapisach efektów kształcenia starano się używać czasowników operacyjnych w formie dokonanej, eliminując określenia „zna” czy „wie” jako trudno weryfikowalne efekty kształcenia. Unikano także sformułowań takich wymagań, które są bardzo trudne lub wręcz niemożliwe do osiągnięcia i trudno sprawdzalne w toku edukacji szkolnej (jak występujące w starej podstawie wymaganie: „podejmuje racjonalne decyzje”).

Należy także zauważyć, że w większym stopniu wymagania szczegółowe odnoszą się do kształtowania kompetencji biznesowych (ok. 1/3 wymagań) niż w starej podstawie programowej (ok. 15%). Silniej reprezentowane są też wymagania odnoszące się do kształtowania kompetencji osobistych związanych z myśleniem przedsiębiorczym.

Tab. 2 Porównanie zapisów nowej i starej podstawy programowej w zakresie treści nauczania – wymagań szczegółowych

NOWA podstawa programowa (dla liceum ogólnokształcącego, technikum, branżowej szkoły I stopnia oraz szkoły policealnej*)	STARA podstawa programowa (dla liceum ogóln., technikum i zasadniczej szkoły zawodowej)
I. Gospodarka rynkowa. Uczeń:	Uczeń:
<i>1) identyfikuje cechy człowieka o postawie przedsiębiorczej, rozpoznaje je u siebie oraz określa związek zachowania się osoby przedsiębiorczej z szansami, jakie stwarza gospodarka rynkowa;</i>	1.1) przedstawia cechy, jakimi charakteryzuje się osoba przedsiębiorcza; 1.3) rozpoznaje mocne i słabe strony własnej osobowości; odnosi je do cech osoby przedsiębiorczej;
<i>2) rozumie rolę umiejętności w zakresie komunikacji interpersonalnej jako elementu postawy przedsiębiorczej oraz stosuje różne formy komunikacji werbalnej i niewerbalnej we współdziałaniu z innymi uczestnikami</i>	1.8) stosuje różne formy komunikacji werbalnej i niewerbalnej w celu autoprezentacji oraz prezentacji własnego stanowiska;

ryнку;	1.2) rozpoznaje zachowania asertywne, uległe i agresywne; odnosi je do cech osoby przedsiębiorczej;
3) dostrzega znaczenie przedsiębiorczości, w tym innowacyjności i kreatywności w życiu osobistym i rozwoju społeczno-gospodarczym w skali lokalnej, regionalnej, krajowej i globalnej*;	
4) <i>na tle cech gospodarki nakazowo-rozdzielczej (centralnie planowanej) wykazuje zalety gospodarki opartej na mechanizmie rynkowym, doceniając fundamentalne wartości, na jakich się opiera (wolność gospodarcza, prywatna własność);</i>	2.5) omawia transformację gospodarki Polski po 1989 r.; 2.2) rozróżnia czynniki wytwórcze (praca, przedsiębiorczość, kapitał, ziemia i informacja) i wyjaśnia ich znaczenie w różnych dziedzinach gospodarki;
5) analizuje funkcje rynku i rozróżnia rodzaje rynków*;	2.3) wymienia podstawowe cechy, funkcje i rodzaje rynków;
6) charakteryzuje podmioty gospodarki rynkowej, w tym gospodarstwa domowe i przedsiębiorstwa, określa zależności między nimi, rozróżnia struktury rynkowe: monopol, oligopol, konkurencja monopolistyczna, konkurencja doskonała oraz dostrzega negatywne skutki ograniczonej konkurencji na rynku*;	
7) wyjaśnia prawo popytu i podaży, posługując się wykresami uwzględniającymi zmianę ceny oraz charakteryzuje czynniki wpływające na popyt i podaż*;	2.6) charakteryzuje czynniki wpływające na popyt i podaż; 2.7) wyznacza punkt równowagi rynkowej na prostych przykładach.
8) opisuje zachowania gospodarki w kolejnych fazach cyklu koniunkturalnego, charakteryzuje narzędzia oddziaływania państwa na gospodarkę oraz dyskutuje na temat metod przeciwdziałania zjawiskom kryzysowym w gospodarce krajowej i światowej*;	4.9) charakteryzuje zjawiska recesji i dobrej koniunktury w gospodarce; 4.3) przedstawia przyczyny i narzędzia oddziaływania państwa na gospodarkę; 4.1) wymienia i charakteryzuje ekonomiczne funkcje państwa;
9) <i>wyróżnia podstawowe źródła wpływów i kierunki wydatków budżetu państwa oraz wyjaśnia wpływ deficytu budżetowego i długu publicznego na funkcjonowanie gospodarki;</i>	4.4) wymienia źródła dochodów i rodzaje wydatków państwa; 4.5) wyjaśnia wpływ deficytu budżetowego i długu publicznego na gospodarkę;
10) <i>charakteryzuje organizacje i instytucje prokonsumenckie, w tym rzecznika konsumenta i Urząd Ochrony Konkurencji i Konsumentów oraz wyjaśnia zakres ich działania na podstawie materiałów źródłowych;</i>	
11) posługując się prawami przysługującymi konsumentom, określa drogę ich egzekwowania, w tym zasady składania reklamacji oraz dostrzega możliwość skorzystania z pozasądowych metod rozwiązywania sporów konsumenckich*.	1.10) zna prawa konsumenta oraz wymienia instytucje stojące na ich straży; przedstawia zasady składania reklamacji w przypadku niezgodności towaru z umową; 1.9) przedstawia drogę, jaką dochodzi się własnych praw w roli członka zespołu, pracownika, konsumenta;
II. Rynek finansowy. Uczeń:	Uczeń:
1) <i>omawia funkcje i formy pieniądza oraz jego obieg w gospodarce;</i>	2.4) wyjaśnia okrężny obieg pieniądza w gospodarce rynkowej;

	3.1) rozróżnia formy i funkcje pieniądza;
2) charakteryzuje instytucje rynku finansowego w Polsce (Narodowy Bank Polski, Komisja Nadzoru Finansowego, Rzecznik Finansowy, Giełda Papierów Wartościowych w Warszawie, Bankowy Fundusz Gwarancyjny, banki komercyjne i spółdzielcze, spółdzielcze kasy oszczędnościowo-kredytowe, <i>towarzystwa</i> funduszy inwestycyjnych, Ubezpieczeniowy Fundusz Gwarancyjny, zakłady ubezpieczeń, podmioty świadczące usługi płatnicze) oraz objaśnia ich znaczenie w funkcjonowaniu gospodarki narodowej, przedsiębiorstw i życiu człowieka;	3.2) wyjaśnia rolę, jaką w gospodarce pełnią instytucje rynkowe: bank centralny, banki komercyjne, giełda papierów wartościowych, fundusze inwestycyjne, firmy ubezpieczeniowe, fundusze emerytalne;
3) rozróżnia formy oszczędzania i inwestowania, ocenia je z punktu widzenia ryzyka i przewidywanych zysków <i>oraz przeprowadza symulowaną inwestycję w wybraną formę*</i> ;	3.7) rozróżnia formy inwestowania kapitału i dostrzega zróżnicowanie stopnia ryzyka w zależności od rodzaju inwestycji oraz okresu inwestowania;
4) <i>charakteryzuje rodzaje papierów wartościowych oraz objaśnia mechanizm inwestowania na giełdzie papierów wartościowych na przykładzie Giełdy Papierów Wartościowych w Warszawie*</i> ;	3.4) wyjaśnia mechanizm funkcjonowania giełdy papierów wartościowych na przykładzie Giełdy Papierów Wartościowych w Warszawie; 3.5) wskazuje różnicę między różnymi rodzajami papierów wartościowych; 3.6) wymienia podstawowe wskaźniki giełdowe i wyjaśnia ich wagę w podejmowaniu decyzji dotyczących inwestowania na giełdzie;
5) <i>dyskutuje nad wyborem rodzaju funduszu inwestycyjnego, uwzględniając potencjalne zyski oraz ryzyko wystąpienia strat</i> ;	
6) dostrzega konieczność wczesnego rozpoczęcia systematycznego oszczędzania i inwestowania środków finansowych na emeryturę*;	3.9) charakteryzuje system emerytalny w Polsce i wskazuje związek pomiędzy swoją przyszłą aktywnością zawodową, a wysokością emerytury;
7) identyfikuje najważniejsze funkcje i zadania Narodowego Banku Polskiego, <i>charakteryzuje instrumenty polityki pieniężnej</i> oraz omawia rolę Rady Polityki Pieniężnej w realizacji celu inflacyjnego poprzez kształtowanie stóp procentowych*;	4.6) charakteryzuje narzędzia polityki pieniężnej;
8) analizuje oferty usług banków komercyjnych i spółdzielczych oraz spółdzielczych kas oszczędnościowo-kredytowych w zakresie kont osobistych, kart płatniczych, lokat terminowych, kredytów i pożyczek oraz oferty pozabankowych instytucji pożyczkowych, uwzględniając realną stopę procentową, a także dostrzega zagrożenia i rozumie zasady bezpieczeństwa przy korzystaniu z bankowości elektronicznej*;	3.10) analizuje oferty banków, funduszy inwestycyjnych, firm ubezpieczeniowych i funduszy emerytalnych. 3.8) oblicza przewidywany zysk z przykładowej inwestycji kapitałowej w krótkim i długim okresie;
9) identyfikuje rodzaje podatków według różnych kryteriów oraz wyjaśnia ich wpływ na gospodarkę kraju, przedsiębiorstwa i gospodarstwa domowe*;	

10) wyjaśnia zasady składania rocznej deklaracji i obliczania podatku dochodowego od osób fizycznych*;	
11) <i>formułuje argumenty za i przeciw stosowaniu podatku dochodowego progresywnego i liniowego;</i>	
12) charakteryzuje rodzaje ubezpieczeń według różnych kryteriów i porównuje oferty zakładów ubezpieczeń na przykładzie ubezpieczenia nieruchomości lub pojazdów mechanicznych, <i>ze szczególnym uwzględnieniem relacji zakresów ochrony oraz sum ubezpieczeń do wysokości składki*;</i>	
13) krytycznie analizuje przykładową umowę kredytu lub pożyczki*;	3.3) oblicza procent od kredytu i lokaty bankowej, ocenia możliwość spłaty zaciągniętego kredytu przy określonym dochodzie;
14) <i>analizuje zapisy ogólnych warunków ubezpieczenia na przykładzie ubezpieczenia na życie lub ubezpieczenia od następstw nieszczęśliwych wypadków, identyfikując wyłączenia w treści umów ubezpieczeniowych i przedstawiając ograniczenia odpowiedzialności zakładu ubezpieczeń;</i>	
15) <i>formułuje reklamację do instytucji rynku finansowego i pisze skargę do Rzecznika Finansowego na przykładzie wybranego produktu finansowego;</i>	
16) jest świadomy, że należy korzystać z różnorodnych i wiarygodnych źródeł informacji przed podjęciem decyzji finansowych*;	1.7) podejmuje racjonalne decyzje, opierając się na posiadanych informacjach, i ocenia skutki własnych działań;
17) ocenia przykłady praktyk i zachowań etycznych oraz nieetycznych na rynku finansowym*.	
III. Rynek pracy. Uczeń:	Uczeń:
1) <i>analizuje podstawowe mierniki i wskaźniki rynku pracy, w tym współczynnik aktywności zawodowej, wskaźnik zatrudnienia i stopę bezrobocia;</i>	6.1) omawia mierniki i skutki bezrobocia dla gospodarki oraz sposoby walki z bezrobociem;
2) <i>wyjaśnia mechanizm popytu i podaży na rynku pracy oraz identyfikuje czynniki wpływające na równowagę na rynku pracy;</i>	
3) <i>rozpoznaje motywy aktywności zawodowej człowieka oraz analizuje szanse i możliwości rozwoju własnej kariery zawodowej, dostrzegając rolę procesu uczenia się przez całe życie;</i>	6.2) wyjaśnia motywy aktywności zawodowej człowieka; 1.5) zna korzyści wynikające z planowania własnych działań i inwestowania w siebie;
4) <i>rozdziela metody poszukiwania pracy oraz ocenia ich przydatność i efektywność z punktu widzenia własnej ścieżki rozwoju zawodowego;</i>	6.3) analizuje własne możliwości znalezienia pracy na rynku lokalnym, regionalnym, krajowym i europejskim; 6.4) wyszukuje oferty pracy, uwzględniając własne możliwości i predyspozycje;

5) analizuje własne kompetencje i możliwości zdobycia doświadczenia zawodowego w formie wolontariatu, praktyk lub stażu oraz znalezienia pracy na rynku lokalnym, regionalnym, krajowym i międzynarodowym;	
6) opracowuje dokumenty aplikacyjne dotyczące konkretnej oferty pracy*;	6.6) sporządza dokumenty aplikacyjne dotyczące konkretnej oferty pracy;
7) przygotowuje się do rozmowy kwalifikacyjnej i uczestniczy w niej w warunkach symulowanych, eksponując swoje zalety oraz dostrzega podstawowe błędy popełniane podczas rozmowy*;	6.7) przygotowuje się do rozmowy kwalifikacyjnej i uczestniczy w niej w warunkach symulowanych;
8) rozróżnia formy zatrudnienia i rodzaje umów o pracę, określa korzyści z wyboru konkretnej formy i umowy oraz wymienia sposoby rozwiązywania stosunku pracy*;	6.5) rozróżnia sposoby zatrudnienia pracownika i interpretuje podstawowe przepisy Kodeksu pracy, w tym obowiązki i uprawnienia pracownika i pracodawcy;
9) charakteryzuje różne systemy płac, rodzaje i formy wynagrodzeń oraz identyfikuje koszty płacy i oblicza wynagrodzenie netto*;	6.8) charakteryzuje różne formy wynagrodzeń i oblicza swoje wynagrodzenie brutto i netto; wypełnia deklarację podatkową PTT, opierając się na przykładowych danych;
10) analizuje prawa i obowiązki pracownika (w tym młodocianego) i pracodawcy oraz omawia specyfikę zatrudnienia osób niepełnosprawnych*;	
11) na podstawie analizy przepisów Kodeksu pracy wymienia rodzaje urlopów przysługujące pracownikowi;	
12) przedstawia zasady dobrej organizacji oraz bezpieczeństwa i higieny pracy na przykładzie konkretnego stanowiska*;	
13) dostrzega rolę Państwowej Inspekcji Pracy oraz związków zawodowych w ochronie praw pracowniczych, ocenia zachowania etyczne i nieetyczne zarówno pracodawcy, jak i pracowników oraz rozpoznaje przejawy mobbingu i konsekwencje zatrudniania bez umowy*.	6.9) rozróżnia zachowania etyczne i nieetyczne w roli pracodawcy i pracownika; wyjaśnia zjawisko mobbingu w miejscu pracy oraz przedstawia sposoby przeciwdziałania.
IV. Przedsiębiorstwo. Uczeń:	
1) klasyfikuje przedsiębiorstwa wg kryteriów rodzaju prowadzonej działalności, wielkości i formy własności oraz charakteryzuje innowacyjne modele biznesu, w tym startupy*;	5.2) omawia cele działania przedsiębiorstwa oraz sposoby ich realizacji;
2) uzasadnia przydatność sporządzania i przedstawia strukturę biznesplanu oraz objaśnia poszczególne jego elementy*;	5.3) sporządza projekt własnego przedsiębiorstwa oparty na biznesplanie;
3) inspirując się doświadczeniami własnymi i znanych przedsiębiorców oraz bazując na zebranych informacjach z rynku, znajduje pomysł na własną działalność gospodarczą lub przedsięwzięcie społeczne, oceniając go pod względem innowacyjności*;	

4) sporządza w postaci biznesplanu projekt własnego przedsiębiorstwa lub innego przedsięwzięcia o charakterze społeczno-ekonomicznym oraz przedstawia go w formie pisemnej albo w postaci prezentacji;	
5) analizuje mikro- i makrootoczenie przedsiębiorstwa, identyfikuje mocne i słabe strony oraz szanse i zagrożenia projektowanego przedsięwzięcia, wybierając jego lokalizację*;	5.1) charakteryzuje otoczenie, w którym działa przedsiębiorstwo;
6) charakteryzuje podstawowe formy organizacyjno-prawne przedsiębiorstw (indywidualna działalność gospodarcza, spółka cywilna, spółki prawa handlowego) i przedsiębiorczości społecznej (w tym spółdzielnia pracy, spółdzielnia socjalna, stowarzyszenie, fundacja) oraz uwzględniając odpowiedzialność prawną i majątkową właścicieli, <i>dobiera formę do projektowanego przedsiębiorstwa lub przedsięwzięcia*</i> ;	5.4) rozróżnia podstawowe formy prawno-organizacyjne przedsiębiorstwa;
7) przedstawia procedury związane z rejestracją indywidualnej działalności gospodarczej i jej likwidacją*;	5.5) opisuje procedury i wymagania związane z zakładaniem przedsiębiorstwa; 5.8) omawia etapy realizacji projektu oraz planuje działania zmierzające do jego realizacji;
8) znajduje możliwości finansowania działalności gospodarczej lub projektowanego przedsięwzięcia (w tym ze środków instytucji finansowych, urzędów pracy, funduszy unijnych i venture capital, „aniołów biznesu”) oraz określa funkcje inkubatorów przedsiębiorczości w powstawaniu i rozwoju małych firm, w tym startupów*;	
9) zbiera, analizuje i prezentuje informacje o rynku, na którym działa przedsiębiorstwo*;	
10) wyjaśnia istotę procesu zarządzania różnymi zasobami przedsiębiorstwa, w tym zasady skutecznego zarządzania ludźmi oparte na koncepcji przywództwa*;	
11) stosuje zasady pracy zespołowej, wyjaśnia rolę oraz identyfikuje cechy dobrego lidera i wykonawcy*;	5.6) omawia zasady pracy zespołowej i wyjaśnia, na czym polegają role lidera i wykonawcy; omawia cechy dobrego kierownika zespołu;
12) charakteryzuje główne instrumenty marketingowe, rozumie ich rolę w funkcjonowaniu przedsiębiorstwa oraz wykorzystuje posiadaną wiedzę w tym zakresie do projektowania działań marketingowych w <i>planowanym przedsiębiorstwie lub przedsięwzięciu*</i> ;	
13) <i>wykazując się kreatywnością, projektuje działania promocyjne, uzasadnia ich rolę w planowanym przedsięwzięciu oraz dyskutuje nad pozytywnymi i negatywnymi przykładami wpływu reklamy na klientów;</i>	1.11) odczytuje informacje zawarte w reklamach, odróżniając je od elementów perswazyjnych; wskazuje pozytywne i negatywne przykłady wpływu reklamy na konsumentów.
14) prognozuje efekty finansowe projektowanego przedsiębiorstwa lub przedsięwzięcia na podstawie zestawienia planowanych przychodów i kosztów*;	

15) ocenia wady i zalety poszczególnych form opodatkowania indywidualnej działalności gospodarczej w zakresie podatku dochodowego oraz wymienia inne podatki, którymi może być objęty przedsiębiorca*;	
16) omawia funkcje dowodów księgowych i podstawowe zasady księgowości oraz wypełnia dowody księgowe i książkę przychodów i rozchodów na potrzeby rozliczenia podatku dochodowego*;	
17) wyjaśnia zasady skutecznych negocjacji, uwzględniając strategię „wygrana-wygrana”, przedstawia przykłady technik manipulacyjnych stosowanych podczas negocjacji oraz podaje negatywne skutki ich stosowania;	5.7) identyfikuje i analizuje konflikty w zespole i proponuje metody ich rozwiązania, szczególnie w drodze negocjacji;
18) rozróżnia zachowania etyczne i nieetyczne w biznesie, w tym przejawy korupcji w życiu gospodarczym oraz rozumie istotę i cele społecznej odpowiedzialności przedsiębiorstw*;	5.9) charakteryzuje zachowania etyczne i nieetyczne w biznesie krajowym i międzynarodowym;
19) na podstawie danych Głównego Urzędu Statystycznego określa rozmiary „szarej strefy” w Polsce oraz przyczyny i negatywne skutki jej rozwoju;	
20) analizuje przebieg kariery zawodowej osoby, która w zgodzie z zasadami etycznymi odniosła sukces jako przedsiębiorca;	1.6) analizuje przebieg kariery zawodowej osoby, która zgodnie z zasadami etyki odniosła sukces w życiu zawodowym;
21) dostrzega możliwości rozwoju przedsiębiorstwa i osiągnięcia sukcesu rynkowego przy pełnym poszanowaniu zasad etycznych w biznesie*;	5.10) charakteryzuje czynniki wpływające na sukces i niepowodzenie przedsiębiorstwa.
22)wyszukuje i analizuje informacje o sukcesach polskich przedsiębiorstw, w tym ze swojego regionu, na rynku krajowym i międzynarodowym, osiągniętych zgodnie z prawem i etyką biznesu;	
23) obserwuje proces funkcjonowania lokalnego przedsiębiorstwa w trakcie ćwiczeń terenowych lub dyskutuje na tematy związane z prowadzeniem biznesu podczas spotkania z przedsiębiorcą na podstawie informacji o podejmowanych przez niego działaniach innowacyjnych i w zakresie społecznej odpowiedzialności biznesu.	
WIEDZA O SPOŁECZEŃSTWIE (SP)**	1.4) charakteryzuje swoje role społeczne i typowe dla nich zachowania;
Wymaganie nie występuje, nauczyciel może je zrealizowani w ramach dodatkowego czasu.	2.1) charakteryzuje społeczne i ekonomiczne cele gospodarowania, odwołując się do przykładów z różnych dziedzin;
GEOGRAFIA (SP, SŚ - ZP)**	4.2) opisuje podstawowe mierniki wzrostu gospodarczego;
Wymaganie nie występuje, nauczyciel może je zrealizowani w ramach dodatkowego czasu	4.7) identyfikuje rodzaje inflacji w zależności od przyczyn jej powstania oraz stopy inflacji;
WIEDZA O SPOŁECZEŃSTWIE / częściowo GEOGRAFIA (SŚ – ZR)**	4.8) wyjaśnia wpływ kursu waluty na gospodarkę i handel zagraniczny;

GEOGRAFIA (SP, SŚ – ZP, ZR)**	4.10) wyszukuje informacje o aktualnych tendencjach i zmianach w gospodarce świata i Polski;
GEOGRAFIA (SŚ- ZR)**	4.11) wskazuje największe centra finansowe i gospodarcze na świecie;
GEOGRAFIA (SS – ZP, ZR)**	4.12) ocenia wpływ globalizacji na gospodarkę świata i Polski oraz podaje przykłady oddziaływania globalizacji na poziom życia i model konsumpcji.

*Zapisy w podstawie programowej dla szkoły policealnej (normalną czcionką - są takie same jak dla liceum i technikum, *kursywą zaznaczono* zapisy różniące podstawę programową dla szkoły policealnej od zapisów dla szkoły średniej, tj. nie uwzględnione lub inaczej sformułowane w podstawie dla szkół średnich; podstawa dla szkoły branżowej nie różni się znacząco od podstawy dla liceum i technikum, dlatego różnic nie oznaczano.

** W tabeli wskazano, w ramach których innych przedmiotów realizowane są wymagania występujące w starej podstawie programowej; SP – szkoła podstawowa, SŚ – szkoła średnia, ZP – zakres podstawowy, ZR – zakres rozszerzony.

W zapisach wymagań szczegółowych uwzględniono fakt, że uczniowie w trakcie realizacji zajęć z podstaw przedsiębiorczości wkraczają w dorosłość i zaczynają często pracę zawodową. W obliczu postępującej komputeryzacji i informatyzacji społeczeństwa wprowadzono istotne zmiany w zakresie bankowości elektronicznej. Uwzględniono także nowe podmioty rynku finansowego, takie jak Rzecznik Finansowy, SKOKi, podmioty świadczące usługi płatnicze, dotychczas nie występujące w podstawie programowej. Zaakcentowano też nowe zjawiska w gospodarce, takie jak społeczna odpowiedzialność biznesu, podmioty przedsiębiorczości społecznej, innowacyjne modele biznesu (w tym start-upy), nowe źródła finansowania działalności jako fundusze venture capital i środki „aniołów biznesu”, metody przeciwdziałania zjawiskom kryzysowym. Przy problematyce pracy włączono do wymagań problematykę zasad skutecznego zarządzania ludźmi opartych na koncepcji przywództwa, a także roli Państwowej Inspekcji Pracy oraz związków zawodowych w ochronie praw pracowniczych. Zwrócono również uwagę na funkcjonowanie szarej strefy i jej skutki. Ważne nowe efekty związane z są wyszukiwaniem informacji o sukcesach polskich firm oraz obserwacji procesu funkcjonowania przedsiębiorstwa w trakcie ćwiczeń terenowych. W tym celu niezwykle ważne jest wyjście w teren do lokalnego zakładu pracy po uprzednim odpowiednim przygotowaniu uczniów lub – w przypadku braku takiej możliwości organizacyjnej – zaproszenie przedsiębiorcy do szkoły. Możliwość prowadzenia w znacznie większym wymiarze zajęć w terenie i stosowania metody projektu w celu stworzenia warunków do porównania wiedzy „książkowej” z tą uzyskaną bezpośrednio w trakcie zajęć terenowych wydaje się niezwykle cenne.

W związku z występowaniem korelacji międzyprzedmiotowych (wskazanych szczegółowo w zapisach podstawy – warunkach i sposobach realizacji) konieczna jest współpraca z nauczycielami innych przedmiotów, szczególnie nauczycielem geografii i wiedzy o społeczeństwie.

Wnioski i rekomendacje dla nauczycieli

Nową podstawę programową dla czteroletniego liceum, pięcioletniego technikum zaplanowano do realizacji w klasach drugich i trzecich biorąc pod uwagę świadomość ekonomiczną ucznia, natomiast liczbę godzin na realizację przedmiotu podzielono szacunkowo w stosunku proporcjonalnym 80% - 20%. Oznacza to, że nauczyciel przedmiotu powinien być w stanie zrealizować podstawę programową na 80% przyznanych jednostek lekcyjnych, a pozostałe 20% przeznaczyć na realizację własnych treści programowych wynikających z zainteresowań uczniów, z którymi pracuje w szkole.

Nauczyciele podstaw przedsiębiorczości w liceach i technikum w ciągu każdego roku szkolnego otrzymują dla swoich uczniów wiele propozycji udziału w różnych olimpiadach, konkursach i wydarzeniach odnoszących się do podnoszenia wiedzy z szeroko rozumianej przedsiębiorczości i kształtujących cechy przedsiębiorcze i postawy aktywizujące w środowisku. Wśród tych propozycji należy wyszczególnić olimpiady – Przedsiębiorczości i Wiedzy Ekonomicznej, ponieważ udział w nich wzbogaca wiedzę ucznia niezależnie od osiągniętego sukcesu. Laureaci są nagradzani indeksami szkół wyższych, ponieważ ich wiedza daleko wybiega poza realizowany program nauczania. Inne konkursy dla uczniów szkół ponadpodstawowych są wyzwaniem intelektualnym dla samych uczniów, ponieważ udział w nich zobowiązuje do czytania dodatkowej literatury, zgłębienia wiedzy na portalach internetowych opisujących stan naszej gospodarki, stron internetowych głównych instytucji państwa, które sprawują nadzór na rynkach w naszej gospodarce i często wymagają wykorzystania kompetencji z innych przedmiotów, np. informatycznych. Są również fundacje, które współpracują ze szkołami w ramach organizowania dni przedsiębiorczości w szkołach oraz pomagają wprowadzić uczniów do zakładów pracy, tak aby uczeń zobaczył, jak wygląda warsztat pracy od podstaw. Szereg instytucji, uczelni i fundacji prowadzi specjalne warsztaty, wykłady i spotkania pokazując przy tym czym jest przedsiębiorczość. Przekazanie możliwości wzięcia udziału w takich spotkaniach zależy w głównej mierze od motywacji samego nauczyciela.

W ramach możliwości, w wielu szkołach można zorganizować spotkania z interesującymi osobami reprezentującymi instytucje, uczelnie ekonomiczne, czy zakłady pracy, które odbywać się mogą podczas lekcji w szkołach. Pomagają w tym fundacje. W tym miejscu należy podkreślić, że w nauczaniu przedsiębiorczości duże znaczenie ma udział uczniów w realizacji wspólnych projektów, które stymulują ich do aktywności, uczą pracy w zespole i kształtują ich postawy przedsiębiorcze. Jednym z takich wydarzeń wydarzeniami jest np. odbywający się w jednej z warszawskich szkół licealnych Sceniczny Otwarty Festiwal Artystyczny tzw. „SOFA” oraz „Poligon Przedsiębiorczości”. Podczas pierwszego wydarzenia trwającego dwa dni uczniowie zapraszają najzdolniejszych uczniów z całej stolicy, którzy prezentują wszystkie formy artystyczne takie jak przedstawienia teatralne, filmy, muzyka, grafika, fotografia, malarstwo, rzeźba. Drugie wydarzenie obejmuje dwudniowe wykłady,

quize, filmy i warsztaty z ekonomii i przedsiębiorczości uaktywniające uczniów i wzbogacające ich wiedzę z przedsiębiorczości. Ma ono miejsce zwykle po etapach szkolnych olimpiad z przedsiębiorczości, aby zachęcić i umotywić uczniów do dalszej pracy przed kolejnymi etapami. W obu przypadkach są to celowe zaplanowane działania, w których uczestniczy społeczność szkolna, a więc nauczyciele, uczniowie i często ich rodzice. W działaniach tych liczy się umiejętność zarządzania, rozdzielania zadań, kontroli ich wypełniania podczas realizacji i wreszcie zakończenie – połączone z podsumowaniem wydatków i napisaniem sprawozdań.

Z uwagi na stale rosnące wymagania z zakresu przedsiębiorczości w nauczaniu tego przedmiotu najważniejsze wydaje się zaciekawienie uczniów tematyką tego przedmiotu. Dlatego też, tak ważne są różnego rodzaju środki dydaktyczne, którymi powinien posługiwać się nauczyciel tego przedmiotu. Do realizacji celów z podstaw przedsiębiorczości nie może wystarczać jedynie kredo i tablica. Nauczyciel prowadzący ten przedmiot powinien dysponować na każdej lekcji komputerem z dostępem do Internetu i projektorem. Powinien być wyposażony w nowoczesne narzędzia takie jak programy multimedialne, animacje i filmy pokazujące to, co dzieje się na rynkach w gospodarce polskiej i światowej (lub linki do stron internetowych z odpowiednimi zasobami). Te środki dydaktyczne stosowane na zajęciach z podstaw przedsiębiorczości powinny być także wsparciem dla ucznia wybierającego na egzaminie maturalnym takie przedmioty jak wiedza o społeczeństwie czy geografia. Dobrą praktyką dla nauczycieli przedmiotu, mogą też być lekcje koleżeńskie oraz wszelkiego rodzaju formy kształcenia prowadzone przez instytucje, fundacje lub organizacje zewnętrzne. Konieczne jest jednak wcześniejsze sprawdzenie ich jakości oraz pewność, że są dostosowane odpowiednio do wieku uczniów.

Inną formą aktywizującą uczniów i motywującą ich są spotkania z osobami ze świata biznesu. Takie spotkania są zwykle interesujące zarówno dla uczniów, jak i osób reprezentujących stronę biznesową lub uczelnię.

Wydaje się, że ciągle ważną rolę odgrywają w kształceniu podręczniki i zeszyty ćwiczeń. Ważne jest, aby starannie je wybierać, zwracając uwagę, aby nie spełniały tylko funkcji informacyjnej, ale stanowiły inspirację do samokształcenia.

Na koniec należy wspomnieć o przedsięwzięciach edukacyjnych realizowanych przez czołowe instytucje gospodarcze kraju, takich jak Szkolna Internetowa Gra Giełdowa (Fundacji GPW), która niemalże od początku wprowadzenia przedsiębiorczości do szkół ponadgimnazjalnych towarzyszy uczniom. Na uwagę zasługuje także działalność edukacyjna Ministerstwa Finansów (z projektami o podatkach), Narodowego Banku Polskiego (strona NBPortal.pl to źródło obszernej wiedzy), materiały edukacyjne Komisji Nadzoru Finansowego, Rzecznika Finansowego, programy edukacyjne ZUS czy organizacji pozarządowych, np. Fundacji „Warszawski Instytut Bankowości”. Co roku zachęcają one do brania udziału w różnego typu programach edukacyjnych i konkursach podnoszących wiedzę uczniów.

W kształceniu w zakresie przedsiębiorczości ważne jest stosowanie metod sprzyjających kształtowaniu umiejętności obserwowania zjawisk i procesów zachodzących w gospodarce (raczej aktywizujących niż podających) oraz wykorzystanie nowych metod i technologii informacyjno-komunikacyjnych do pozyskiwania, gromadzenia, analizy i prezentacji informacji o procesach społeczno-gospodarczych i funkcjonowaniu przedsiębiorstw. Zaleca się stosowanie w większym zakresie strategii kształcenia akcentującej samodzielność w zdobywaniu informacji, a także debat i konkursów.

Nowa podstawa programowa powinna w większym stopniu sprzyjać kształtowaniu postaw przedsiębiorczych uczniów, co powinno mieć w przyszłości także pozytywny wpływ na procesy dynamicznego rozwoju układów lokalnych i regionalnych oraz całego kraju, opartego na kreatywności ich mieszkańców i innowacyjności gospodarki.

Bibliografia

- 1) Bartoń, M. (2005). Przedsiębiorczość jako przedmiot matury 2008. *Przedsiębiorczość – Edukacja*, 1, 255–258.
- 2) Borowiec-Gabryś, M., Kilar, W., Rachwał T. (2018)., *Przedsiębiorczość jako kompetencja przyszłości*. W: S. M. Kwiatkowski (red.), *Kompetencje przyszłości*, Seria Naukowa, t. 3, Warszawa: Fundacja Rozwoju Systemu Edukacji, 68–89.
- 3) *Kompetencje kluczowe w uczeniu się przez całe życie. Europejskie Ramy Odniesienia*. (2007). Luxembourg: Urząd Oficjalnych Publikacji Wspólnot Europejskich.
- 4) Rachwał, T. (2004a). *Podstawy przedsiębiorczości*. Słownik, Warszawa: Nowa Era.
- 5) Rachwał, T. (2004b). *Cele i treści kształcenia przedsiębiorczości w szkołach ponadgimnazjalnych*. W: J. Brdulak, M. Kulikowski (red.), *Przedsiębiorczość stymulatorem rozwoju gospodarczego*, Warszawa: Instytut Wiedzy, 263–270.
- 6) Rachwał, T. (2006). *Kształtowanie postaw przedsiębiorczych w edukacji szkolnej*. W: B. Muchacka (red.), *Szkoła w nauce i praktyce edukacyjnej*, t. II, Kraków: Oficyna Wydawnicza „Impuls”, Akademia Pedagogiczna w Krakowie, 427–434.
- 7) Rachwał, T. (2017a). *Działalność na rzecz edukacji w zakresie przedsiębiorczości Zakładu Przedsiębiorczości i Gospodarki Przestrzennej Instytutu Geografii Uniwersytetu Pedagogicznego w Krakowie*. *Przedsiębiorczość - Edukacja*, 13, 468–490
- 8) Rachwał, T. (2017b). *Entrepreneurship in School in the Conditions of the Education System Reform in Poland – a Voice in the Discussion on the Directions of Change*. *Przedsiębiorczość - Edukacja*, 13, 330-339.
- 9) Rachwał, T., Kilar, W., Kawecki, Z., Wróbel, P. (2018). *Edukacja w zakresie przedsiębiorczości w wychowaniu przedszkolnym, szkole podstawowej i szkołach średnich w świetle nowej podstawy programowej*. *Przedsiębiorczość - Edukacja*, 14, 389–424.
- 10) Rachwał, T., Kudętko, J., Tracz, M., Wach, K., Kilar, W. (2008). *Projekt podstawy programowej podstaw przedsiębiorczości w zakresie rozszerzonym dla liceum ogólnokształcącego, liceum profilowanego i technikum*. *Przedsiębiorczość – Edukacja*, 4, 322–334.

- 11) Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z dnia 28 marca 2017 r. w sprawie ramowych planów nauczania dla publicznych szkół, Dz.U. 2017 poz. 703.

